

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za filozofiju

Završni magistarski rad

**NORMATIVNI PRAGMATIZAM U FILOZOFIJI KASNOG
WITTGENSTEINA**

Kandidat: Karlo Gardavski

Mentor: prof. dr. Nijaz Ibrulj

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Rani Wittgenstein i <i>Tractatus</i>	6
2.1 Logička slika kao stanje stvari u svijetu	6
3. Wittgensteinovo pragmatičko shvatanje problema značenja	11
3.1 Značenje kao upotreba jezičkih entiteta	12
3.2 Socijalna pozadina jezičke prakse.....	15
3.3 Jezičke igre ili jezička praksa	17
3.4 Pravila kao indikator ispravnosti jezičkog postupanja	19
3.5 Anitesencijalizam prema općoj karakteristici jezika.....	23
3.6 Kritika privatnog jezika	24
3.7 Jezička praksa kao porijeklo oblika života	27
3.8 Komunikacijsko razumijevanje gramatike.....	28
4. Wittgensteinov normativni pragmatizam.....	30
4.1 Kripkenstein	32
4.2 Normativnost jezičke prakse	39
5. Semantički nihilizam.....	43
5.1 Normativni pluralizam	49
6. Zaključak.....	52
Bibliografija	54

1. Uvod

U radu pod nazivom „Normativni pragmatizam u filozofiji kasnog Wittgensteina“ cilj je propitati kako se normativni idiom integrira u pragmatički interpretiran projekt kasnog Ludwiga Wittgensteina. Pitanja važenja normi i njihova podrijetla izložena u *Filozofskim istraživanjima* će biti istražena unutar rada. Ispitat ćemo i poziciju iz koje Wittgenstein razumije ontologiju normativnog ali ne i epistemologiju normativnog. Naime, za Wittgensteina jezička praksa jeste vođena normama (one su dio prakse), ali on smatra da nije potrebnovršiti eksplikaciju normi putem određenog sistemsko-teorijskog obrasca.

Rad želi predstaviti tezu prema kojoj se jezički postupci i reakcije govornika nekog jezika (igrača jezičkih igara) mogu razlikovati unutar različitih praktičnih aktivnosti putem identifikacije normativnih struktura koje im stoje u osnovi. Cilj je predstaviti ideju kasnog Wittgensteina prema kojoj zbog mnogostrukosti jezičke prakse ne može postojati formalni alat za eksplikaciju normi. Norme se kod kasnog Wittgensteina moraju razumjeti kao produkt jezičke prakse, a time teza normativnog pragmatizma. Wittgensteina odbija bilo koji pokušaj traženja principa, formalnih pravila irigidnih koordinata u pokušaju razumijevanja značenja (semantički nihilizam). Problem značenja se jedino može promatrati iz jednog socio-pragmatičkog idioma, koji se može uzeti kao nova paradigma za razumijevanje problema značenja, te koja može voditi ka onome što ćemo nazvati normativnim pluralizmom.

Teme kojima će se ovaj rad baviti su sljedeće: (1) Koncept norme kao fokalno mjesto za razumijevanje odvijanja jezičke prakse; (2) Ideja normativnosti u filozofiji kasnog Wittgensteina koja je potkrijepljena Kripkeovim tumačenjem *Filozofskih istraživanja*, gdje prema Kripkeovoj interpretaciji socio-lingvistička zajednica predstavlja bazu normi koje se slijede u različitim jezičkim praksama; (3) Socijalna struktura normi suviše je apstraktna za Wittgensteina, te ona onemogućuje da različitost jezičkih igara bude svedena na nivo razumijevanja toga kako konkretni pojedinci zajednice ostvaruju komunikaciju ili postižu semantički minimum za postizanje te komunikacije – naime, Wittgenstein nema eksplanatorni alat koji čini pravila eksplicitnim, te time dolazi u poziciju semantičkoga nihilizma; (4) Poziciju semantičkog nihilizma ćemo sagledati sa strane prema kojoj se sa Wittgensteinovim pragmatičkim okretom u izučavanju problema značenja daje mogućnost razvoja više teorija i metoda (normativni pluralizam), ali koje moraju odgovarati pragmatičkoj postavci.

U prvom dijelu rada pod nazivom „Rani Wittgenstein i *Tractatus*“ cilj je postaviti glavne crte učenja ranog Wittgensteina (preciznije, učenje koje izlaže u knjizi *Tractatuslogico-philosophicus*), kao indikatora koji će nam služiti radi jasnijeg prikazivanja razlike u tumačenju značenja u kasnoj fazi Wittgensteina. Značenje se tumači metaforom „slike“ koja svojom logičkom strukturom oslikava činjenice (stanje stvari). U centru rada ranog Wittgensteina i njegove jezičke teorije jeste logika čija je baza matematsko-aksiomska, odnosno ona struktura logičke forme i poredak njenih elemenata (varijable i logičkih operatora) koja osigurava razumijevanje značenja.

U drugom dijelu rada po nazivom „Wittgensteinovo pragmatičko shvatanje problema značenja“ istaknut ćemo neke karakteristike koje pojam značenja ima, te predstaviti strukturu *Filozofskih istraživanja*. Značenje se sada razumije iz perspektive ideja holizma, ekternalizma i pragmatike. Udaljavanjem od atomizma značenja, naglašava se višestrukost jezičkih igara i značenja riječi koje te igre mogu kreirati (jer nema jednog jedinstvenog značenja, niti jedne jedinstvene jezičke igre). Poznavati značenje riječi koje se izriču jedino je moguće ako smo dio jedne jezičke igre, jednog jezičkog konteksta u kome se na određen način koristimo riječima. Za kasnog Wittgensteina pitanje značenja je pitanje pragmatike, tj. gledanja kako se riječi koriste unutar jezičkih igri. Upotreba riječi uvijek ima svoju socijalnu pozadinu, što znači da se ona uvijek odvija unutar neke jezičke zajednice (eksternalizam).

Treći dio, koji će ujedno biti i centralni dio rada pod nazivom „Wittgensteinov normativni pragmatizam“, predstaviti će razloge zbog kojih je za razumijevanje kasnog Wittgensteina i svih pojmova njegove kasne filozofije od ključnog značaja razumijevanje pojma pravila ili normi. Također, potrebno je objasniti da za Wittgensteina jezička praksa (jezičke igre) je vođena određenim uvjetima koji omogućuju razumijevanje riječi koje se u tome danome kontekstu upotrebljavaju. Ti uvjeti se nazivaju pravila (njem. *regel*). Oni služe kao putokazi pomoću kojih se u praksi usmjeravamo ka nekom značenju koje se koristi. Pravila su uvijek implicitna u jezičkim praksama. Tek kroz praksu možemo vidjeti šta su pravila, tj. onda kada koristimo jezik i kada ga usvajamo. Pravila ili norme su vodilje jezičkih praksi. Ako netko razumije šta govorimo ili šta mislimo pod datim riječima, reagirat će na našu izjavu, odnosno jezička praksa u zajednicama mora biti podloga za određivanje značenja lingvističkih entiteta koje koristimo. Normativni pragmatizam ili Wittgensteinov normativizam se zalaže za ideju da izvan konteksta naše upotrebe jezika unutar jezičkih zajednica ne možemo govoriti o značenju niti o razumijevanju značenja. Normativni pragmatizam je sintagma koja je obezbijedena Kripkeovom analizom kasnog Wittgensteina

iona pokazuje važnost normi, te započinje povijest razumijevanja normativnosti u filozofiji kasnog Wittgensteina. Normativni pragmatizam se *ex negativo* postulirana pitanja semantike ili određenog sistematsko-teorijskog pristupa analizi značenja. Jezička zajednica unutar koje se vrši određena jezička aktivnost predstavlja normativni autoritet, te time određuje i ontološki status normi. Norme „nisu s neba pale“.

Četvrti dio rada pod nazivom „Semantički nihilizam“ je ujedno i heuristički dio rada u kome je cilj predstaviti posljedice normativnog pragmatizma u obliku onoga što se naziva semantički nihilizam, te pokazati kako pozicija normativnog pragmatizma treba biti gledana kao nova pragmatička paradigma unutar koje se za mnogostrukost jezičkih praksi traži mnogostrukost teorija i metoda kojima će koncepti značenja, komunikacije i razumijevanja biti objašnjivani. U radu će se zauzeti stav iz kog se želi pokazati da pozicija semantičkog nihilizma kao posljedice normativnog pragmatizma treba biti gledana sa strane iz koje smo u poziciji da odbijamo traženje jednog (JEDINO) ispravnog, rigidnog metoda i teorije (semantike), čime se zahtijeva pluralnost metoda i teorija u pokušaju razumijevanja značenja (normativni pluralizam) – jer imati teoriju ne znači imati konačan obrazac razumijevanja značenja jezičkih oblika.

Wittgenstein je skeptičan da će nam jedna semantička teorija pomoći u razumijevanju značenja. Razlog ovog stajališta jeste skepticizam o filozofiji i njenoj metodi. Time Wittgensteinova pozicija normativnoga pragmatizma jeste okrenuta više ka bihevioralno-antropološkom načinu razumijevanja jezičke prakse. On ne misli da semantika može biti legitimna u svome poduhvatu davanja odgovora na pitanje šta je značenje. Dakle, za kasnog Wittgensteina semantika je svedena na nivo praktičke upotrebe jezika u kojoj su norme implicitne ili predstavljaju nevidljivu semantičku platformu. Postoji način da se onda norme artikuliraju pomoću pravila (*Regel*), a time pragmatizam postaje metodološki ispravan za Wittgensteina ukoliko značenje ovisi o upotrebi ili opisu upotrebe (deskripcija). Wittgenstein ne daje mogućnosti da se razvije jedan oblik eksplanatornog alata, odnosno on eksplicitno odbija jedan oblik teoretiziranja o problemu značenja (iako ga je i sam u prvoj fazi zastupao).

2. Rani Wittgenstein i *Tractatus*

Rana faza Wittgensteina je obilježena knjigom *Tractatus logico-philosophicus*, unutar koje iznosi ideju slikovne teorije značenja. Naime, ono što je moguće da bude i što jeste jedan stav, i to elementarni, mora korespondirati stanju stvari u svijetu. Slaganje stava i stanja stvari u svijetu daje rezultat koji samo označava da nešto naprosto jeste. Stav je jezičko-logička konstrukcija. Jezička jer je izražena u jednom posebnom sistemu simbola i značenja, a logička zbog toga što sa sobom nosi instancu istinosne vrijednosti. Skup stavova kao elementarnih (ili atoma) osnova čini jedan jezik koji je samo slika svijeta ili, preciznije, jezik jeste logička slika svijeta. Filozofija treba da pokaže kroz analizu jezika šta sve može postojati i šta se može reći o tome. Jezik kao posebno uređen sistem simbola mora da da strukturu koja će biti ispunjena sadržajem iz svijeta. Jezik samo govori na svome najfundamentalnijem nivou o činjenicama ili predmetima koji se ne mogu definirati, već samo mogu ukazati na to da postoje i jesu. A razlog zašto jesu jeste moguć samo zbog postojanja jednoga jezika.

Unutar prve faze analitičke filozofije (Frege, Russell, rani Wittgenstein) koncepti značenja i istine su izvedeni iz matematičko-logičkog idioma, a najznačajniju ulogu u tome je prvobitno imao Frege, kojega će rani Wittgenstein slijediti. Semantika u ovome periodu bila je produkt logičko-sintaksičkih teorija. Jezik koji je izučavao je bio artificijelni (simbolički) i to zbog toga što se željela izbjeći višeznačnost koja je bila karakteristika prirodnog jezika, te se javio zahtjev za što rigidnijom preciznošću.

Logička slika nije ništa drugo nego jezik, ali onaj koji se razlikuje od prirodnih jezika. To je specifično uređen jezik posebnim sistemom znakova koji treba da referiraju na stanje stvari u svijetu, te sistemom logičkih funkcija koji treba da objasne međusobne odnose predmeta u svijetu. Takav jezik treba da unutar sebe reflektira svijet, te da pokaže fundamentalnu strukturu svijeta koja se samo može unutar jezika vidjeti (logička struktura). Postojanje ili mogućnost postojanja može biti samo unutar jedne logičke slike. Jezik je slika svijeta te unutar te slike treba otkriti od kojih elemenata je sastavljena.

2.1 Logička slika kao stanje stvari u svijetu

Za ranog Wittgensteina ono što se može pojmiti jezikom mora da se nalazi u svijetu (ono što je moguće) ili, rečeno njegovim terminima, „svijet je sve što i slučaj“ (Wittgenstein, 1987, str. 27). Preciznije, svijet je logički slučaj zbog toga što da bismo odredili postojanje

ičega u svijetu potreban nam je jedan logičko-simbolički jezik koji će predstavljati sliku svijeta koja se sastoji od osnovnih stavova, koji samo označavaju činjenice¹ i koji se javljaju unutar jezika i referiraju na svijet i predmete u svijetu predmeta. Dakle, „svijet je određen činjenicama“ ili „svijet se samo sastoji od njih“ (Wittgenstein, 1987, str. 27). Jezičko-logičkom analizom trebamo vidjeti kako se svijet sastoji od tih činjenica, odnosno treba se vidjeti kako se svijet raspada na te činjenice, jer „činjenice u logičkom prostoru jesu svijet“ (Ibid.). Unutar svijeta postoji veza stvari ili entiteta, tj. predmeti u svijetu su postavljeni u nekome odnosu jednih naspram drugih. Ali postojanje tog reda za Wittgensteina bi značilo da red na koji referiramo nije ništa drugo nego red nastao unutar jezika koji se može eksplicirati logikom koja se bavi svakom mogućnošću svijeta, a to su činjenice². To znači da izvan svijeta kao stanja stvari, i jezika koji ga može opojmiti kao stanje stvari, nema ništa.

Prema Wittgensteinu, „ako su dati svi predmeti time su također dana sva moguća stanja stvari“ (Ibid., str. 29). Ako se želi reći nešto o nekom predmetu, onda se govori točno o određenom predmetu koji se nalazi točno na nekom određenom mjestu. Predmeti su razlog zbog kog je moguće stanje stvari (veza predmeta), ali bitno je ovdje napomenuti da za Wittgensteina „predmet je jednostavan“ (Ibid., str. 31). Svaki kompleksan iskaz sastoji se iz niza osnovnih dijelova, a svaki od tih osnovnih dijelova se odnosi na neki jednostavni predmet svijeta: „predmeti čine supstancije svijeta zato oni ne mogu biti složeni“ (Ibid.). Oni su atomi svijeta (osnova) koji se mogu slagati u složenije forme. Bez ovoga ne bismo imali mogućnost uspostaviti istinosnu vrijednost naših iskaza, tj. reći da li su oni istiniti ili lažni. Svijet se javlja u određenome redu ali taj red jeste samo moguć unutar jezika koji treba da eksplicira. Jezik treba da bude slika svijeta.

Nadalje, za Wittgensteina „slika predstavlja stanje stvari u logičkome prostoru, postojanje i nepostojanje stanja stvari“ (Ibid., str. 35). Jezikom treba da se opiše svijet kakav on jeste u svojoj strukturi, jer struktura svijeta jeste dana u jeziku (i to u posebnom simboličkom jeziku). Slika se sastoji od elementa koji treba da se odnose na predmete. Elementi slike su međusobno povezani i imaju određenu strukturu. Predmeti i elementi slike treba da korespondiraju jedno drugome ili kako to Wittgenstein navodi: „Prema ovom

¹ Ako postoji jezik čiji stav će pokazati činjenice znači samo da činjenice moraju biti jezički prikaz predmeta u svijetu. Činjenice su kao atomi (ovako ih Bertrand Russell karakterizira u predgovoru *Tractatus-a*) i nemaju dijelova. Ne mogu se na daljnje činjenice razložiti, ali imaju dijelove koji su samo jednostavni stavovi. Primjer jedne činjenice je „Sokrat je bio Atenjanin“. To je samo činjenica koja se sastoji od dva jednostavna stava „Sokrat“ i „je bio Atenjanin“ (para. Wittgenstein, 1987, str. 8-7).

² Činjenice kod Wittgensteina se mogu najjednostavnije definirati kao „predmeti bez sadržaja, odnosno logički predmeti“ (Ibrulj, 1999, str. 101).

shvaćanju slici, dakle, pripada još i odslikavajući odnos, koji je čini slikom. Odslikavajući odnos sastoji se od koordinacija elementa slike i stvari. Ove koordinacije su kao neka ticala elemenata slike kojima slika dodiruje stvarnost“ (Wittgenstein, 1987, str. 37). Jezik i ono što on treba da iskaže moraju se podudarati. „Slika je činjenica“ jer onaj red koji slika predstavlja da je u svijetu mora se podudarati sa svijetom (tj. sa stanjem stvari u svijetu) (Ibid., str. 35). Ono što slika ima zajedničko sa svijetom (tj. ona veza u kojoj se jezik i svijet moraju slagati) jeste logička forma. Logička forma je odraz stvarnosti (onoga što jeste u svijetu), a time i jezik koji odslikava svijet jeste logički jezik.

Sve što možemo označiti u svijetu označava se određenim znakom koji treba izraziti određeni smisao, pa se i zove stavni znak. Znak sam po sebi ne izražava ništa jer mu je potreban svijet na koji će se odnositi, tj. „u stavu je sadržana forma njegova smisla ali ne i sadržaj ovoga“ (Ibid., str. 43). Stav koji se sastoji od znakova treba da izražava stanja stvari u svijetu, a njegovi elementi sve pojedine stvari. Elemente ili pojedine stvari se u jeziku označavaju simbolički sa slovima a, A, b, B itd. i to su stavni znaci. Oni zastupaju predmete. Stavni znaci tvore stavove i oni se jednostavno nazivaju simbolima ili izrazima: „izraz je sve ono bitno za smisao stava što stavovi mogu imati međusobno zajedničko“ (Ibid., str. 47). Kada se koristi jedan simbol u notaciji (posebno simboličko pismo sa svojim pravilima), točno se uz pomoć simbola može odrediti značenje jednog znaka i njegov odnos prema drugim znakovima (ili izrazima).

Stav Wittgenstein shvaća „kao funkciju izraza što se sadrže u njemu“ (Ibid., str. 51). Ideju funkcije Wittgenstein preuzima od Gottlob Fregea. Frege je bio nezadovoljan standardnom definicijom funkcije kao „računskoga izraza koji sadrži X“, tj. kao argument (varijablu) koji treba da dobije značenje (Frege, 1995, str. 138). Ovim bi značilo da funkcija (logička operacija) postoji odvojeno od svoga argumenta ili varijable. Za Fregea funkcija jeste „funkcija ako je argument dio nje, ne izvan nje. Oboje moraju da tvore potpunu cjelinu“ (para Ibid., str. 143). Nadalje, funkcija se sastoji od argumenta i varijable, i samo ako ima ta dva dijela može se nazvati funkcijom. Bitno za tumačenje funkcije na ovaj način jeste da slično vrijedi i za rečenice, naime, da postoji pojam koji nešto određuje (varijabla) i uvjeti toga pojma (argument). Pojam ili varijabla ima samo značenje unutar konteksta rečenice, odvojeno od rečenice nema značenja.³ Naglasak u ovome periodu analitičke filozofije bio je na formi u kojoj je dana određena rečenica ili iskaz, forma i njeni elementi, odnosno način na koji su

³Ili, kako to govori Frege u *Begriffsschrift*-u: „Bez obzira koliko je neodređeno značenje jednoga znaka, moramo inzistirati da kroz dani kontekst, znak zadržava značenje koje smo mu dali“ (Frege, 1993, str. 1).

elementi posloženi unutar rečenice ili iskaza određivali su značenje. Ovaj koncept Wittgenstein izražava konceptom elementarnog stava. Stav ili rečenica mogu imati smisao ili značenje, tj. smisao se odnosi na način kako je pojmovno složen određeni iskaz ili rečenica. Značenje nastaje kada se određeni iskaz odnosina neki predmet. Time rečenice mogu imati u nekim slučajevima isto značenje, tj. mogu se odnositi na isti predmet (označavati ga), ali način na koji su iskazi složeni (kakav je pojmovni sadržaj) može biti različit. Učenje o značenju će imati utjecaja na kasnije analitičke filozofije gdje će se o značenju govoriti kao o referiranju. Distinkcija koncepta značenje i smisla je bitna zbog toga što se jasnije pokazuje utjecaj Fregea na Wittgensteina, a to se posebno odnosi na Wittgensteinovo razumijevanja značenja putem metafore slike.

Stav je jednostavno skup izraza (simbola koji imaju značenja), a funkcija⁴ je odnos koji se predstavlja između izraza. Ovdje je bitno napomenuti i da „znak određuje neku logičku formu samo zajedno sa svojom logičko-sintaktičkom upotrebom“ (Wittgenstein, 1987, str. 53), a logička forma jeste jezik sačinjen od simbola i operatora (stavova) koji treba da odrede odnose između njih, a taj jezik treba da oslika svijet i sve predmete u njemu. Logička forma je nositelj istinosne vrijednosti, a ako se vratimo na prethodno spomenutu tvrdnju, „cjelokupnost stavova je jezik“ (Ibid., str. 59). Ipak, potrebno je naglasiti da ovdje nije riječ o bilo kakvom jeziku, već sve vrijeme pokušavamo preciznije predstaviti poseban jezik, koji ima zadatak da misli, precizira i da formu koja će jasnije prikazati intencije misli. Jezik jeste misao, samo je u simboličkom jeziku misao dobila novo ruho u kome se iskazuje. Unutar ove faze svog filozofskog stvaranja, Wittgenstein je tvrdio da posao filozofije počiva na tome da pomogne u razumijevanju logike našeg jezika (Ibid., str. 61).

Jedan stav je jedan dio slike svijeta, jer stavovi su dio jezika koji koristimo da opišemo svijet ili da mislimo o svijetu. Simboli stavova i operatori koji određuju relacije pokazuju svijet, pa je time i jedan znakovni jezik slika svijeta.

Ako se više predmeta označi različitim simbolima, te se pokuša objasniti njihova relacija tako da se svi pojmovi stave u formalni niz, moći će se odrediti relacija koje se naziva unutrašnjom relacijom. Primjer aRb – gdje je ‘a’ jedan objekt, ‘b’ je drugi, a relacija njihova je naznačena znakom R – pokazuje nam formalne pojmove. Ako bismo ih posmatrali kao

⁴Ideju funkcije Wittgenstein preuzima od Gottlob Fregea. Frege je bio nezadovoljan standardnom definicijom funkcije kao „računskoga izraza koji sadrži X“ kao argument (varijablu) koja treba da dobije značenje (Frege, 1995, str. 138). To bi značilo da funkcija (logička operacija) postoji odvojeno od svoga argumenta ili varijable. Za Fregea funkcija jeste „funkcija ako je argument dio nje, ne izvan nje. Oboje moraju da tvore potpunu cjelinu“ (para. Frege, 1995, str. 143).

cjelinu, vidjeli bismo da oni zajedno čine jedan formalni niz. Jedan formalni pojam označava se kod Wittgensteina kao stavna varijabla, koja treba da potpada na određeni pojam. Dalje, kako se dolazi do slaganja stava (pojma ili znaka) sa predmetom, možemo reći da je stav dobio smisao, jer „smisao stava je njegovo slaganje ili neslaganje s mogućnostima postojanja i nepostojanja stanja stvari“ (Wittgenstein, 1987, str. 85).

Osnova na kojoj treba biti izgrađena jedna logička slika je stav ili preciznije elementarni stav⁵. On označava se simbolima⁶ poput x , y , z itd. On direktno mora korespondirati nekome predmetu, a ako ne korespondira, ili njime nismo označili ništa, onda stanje stvari u svijetu je lažno ili ne postoji. On je uvjet na temelju kog može postojati slika (jezik) ili kako bi to Wittgenstein rekao: „Istinosne mogućnosti elementarnih stavova znače mogućnosti postojanja i nepostojanja stanja stvari“ (Ibid., str. 89). Svaki elementarni stav ima mogućnost istinitosti ili laži, dok se odslika svijet. Najopćenitija forma stava prema Wittgensteinu jeste sljedeća: „Stvar stoji tako i tako“ (1987, str. 101), bilo da je riječ o stavu složenom od elementarnih stavova (tu su nositelji istine svi elementarni stavovi) ili elementarnim stavovima (oni su kao osnova nositelji istinosne vrijednosti sami od sebe). Elementarni stavovi su osnova logike i svaki elementarni stav postoji zasebno, i oni se mogu dovesti u vezu ali im nije neophodna da bi bili nositelji značenja ili istine.

⁵U literaturi se još naziva i logički stav ili logički atom i za taj naziv zaslužan je Bertrand Russell koji je definirao logičke atome „kao posljednje ostatke analize. Jezičke analize a ne fizičke“ (Russell, 2007, str. 47). Jezik ako odslikava svijet, te je jedini kriterij za istinosnu vrijednost, mora posjedovati osnovu na kojoj će biti jedna cijela slika izrađena. Do te osnove dolazi se reduciranjem jezika na nju. Ona je osnova jezika iza koje ne dolazi ništa.

⁶Postoje slučajevi da se dva znaka mogu odnositi na isti entitet. Primjer toga su notacije sa duplim negacijama: $\sim \sim p \equiv p$. P neka referira na jedan predmet kao što je stolica. Ako isti taj predmet označimo sa $\sim \sim p$ (dvostrukom negacijom), tehnički smo označili isti predmet sa istim znakom jer se negacija negacije poništava. To što smo koristili vizualno dva različita znaka ne znači da oni označavaju pojedine elemente nekoga entiteta, nego samo entitet. A razlog zbog kog se referiranje može označavati sa različitim znakovima koji imaju istu funkciju ovisi od simboličke notacije koja je upotrebljava.

3. Wittgensteinovo pragmatičko shvatanje problema značenja

Unutar ovoga dijela rada cilj je pokazati kako ključni koncepti značenja u kasnoj fazi Wittgensteinove filozofije dobivaju novu pragmatičku reinterpretaciju. Naime, značenje je koncept koji imamo kao rezultat analize upotrebe jezika unutar određene komunikacijske zajednice. U kasnoj fazi svoje filozofije Wittgenstein se distancira od svog ranog projekta izloženog u djelu *Tractatus logico-philosophicus*, gdje je jezik ili njegova logička struktura korespondirala i odslikavala stanja stvari svijeta. Wittgenstein se okreće od jezika kao slike ka jeziku kao alatu. Razloge Wittgensteinovog potpunog preusmjerenja u shvaćanju jezika primarno treba tražiti u njegovom nezadovoljstvu kada je riječ o tretiranju problema značenja u *Tractatus*-u. U svom ranom projektu, za Wittgensteina jezik se dao reducirati na elementarne stavove koji korespondiraju atomističkim činjenicama. Međutim, u svom kasnijem radu, on čini zaokret ka jeziku unutar kog se treba sagledati upotreba termina, te eksplicirati uvjete ili način upotrebe jezičkih entiteta (norme). Jezik za kasnog Wittgensteina ne predstavlja svijet (antireprezentacionalizam), već se on može samo odnositi na svijet ili ga opisivati. Iz atomizma značenja pojmova, Wittgenstein sada u kasnoj fazi ističe pragmatizam, ali i holizam značenja prema kom značenje jedne riječi ovisi od svih ostalih značenja jednog jezika koji se koristi unutar jedne zajednice. Semantika je sada pragmatika, a logika nije više transcendentalni moratorij koji određuje granice ispravnosti značenja jezičkih entiteta. Poznavati značenje jednoga termina je poznavanje njegove upotrebe u jednom jeziku, a jezik uvijek ima svoju socijalnu pozadinu.

U svojoj ranoj fazi Wittgenstein je promatrao jezik i značenje striktno iz logičke pozadine, gdje osnova i glavni element jednoga jezika jeste njegova logička struktura koja je bila izražena u metafori jezika kao slike, tj. u tvrdnji da logika mora unutar sebe i svoje strukture oslikati jezik. Kako je već i ranije napomenuto, generalno se učenje o jeziku u Wittgensteinovoj ranoj fazi karakterizira kao atomističko. Osnovna jedinica jezika od koje je jezik bio sastavljen je bio stav (rečenica ili sud), a cio jezik se reducirao na te stavove koji su ga činili, dok je značenje jednog pojma ili varijable postoji samo unutar stava.

U nastavku rada biti će jasnije eksplicirani i objašnjeni ključni koncepti filozofije kasnog Wittgensteina, primarno oslanjajući se na ono što je Wittgenstein izložio unutar *Filozofskih istraživanja* (također će biti riječi i o drugim Wittgensteinovim radovima poslije *Tractatusa*, koji će služiti jasnijem argumentiranju stavova iz *Filozofskih istraživanja*). Također, u nastavku kroz ekspliciranje ključnih koncepata kasnog Wittgensteina pokazati

ćemo i strukturu *Filozofskih istraživanja*, jer način ili redoslijed kojim se javljaju koncepti u ovom djelu može nam dati jasniji uvid u to kako je izgledao tok njegovih razmišljanja. Prvo ćemo reći nešto o dvije opće postavke (pragmatika i socijalna pozadina jezičke prakse) koje se vežu za *Filozofska istraživanja*, a zatim preći na objašnjenje koncepata, a time i strukture, Wittgensteinova djela.

Naime, *Filozofska istraživanja* pisana u Wittgensteinovom maniru, u tezama, iako nemaju naslova niti poglavlja, njihova se struktura može izložiti tako što pratimo način kakoji Wittgenstein uvodi nove koncepte. Svaki novi koncept proširuje onaj prethodni i zbog toga je teško rigidno odrediti dijelove *Filozofskih istraživanja* na način da se neki koncepti međusobno nepreklapaju. Naime, ovo djelo je podijeljeno na dva dijela, gdje se prvi dio sastoji se od 693 teze, dok drugi dio ima trinaest manjih glava. Od teza 1 do 50, jezičke igre su glavni koncept kojim se Wittgenstein bavi (mada jezičke igre kao koncept se učestalo pojavljuju kroz cio rad jer su ključna karika za Wittgensteinovu misao), zatim od teze 53 koncept pravila dolazi na vidjelo sve do teze 238. Kritika privatnoga jezika se uzima da kreće od teze 185 pa sve do teze 262. Porodičnu sličnost Wittgenstein uvodi u tezama od broja 66 do 80. Koncept oblika života vidimo od teze 19 do 22. Kada je riječ o konceptu gramatike mjesta na kojima se jasno vidi šta taj koncept predstavlja za Wittgensteina su od teze 496 do 572. Ostatak Wittgensteinova djela je posvećen proširenju glavnih koncepata. Način na koji smo naglasili redoslijed koncepata ćemo izložiti u nastavku rada.

3.1 Značenje kao upotreba jezičkih entiteta

Koncept kojim se možda generalnije može objasniti filozofija kasnog Wittgensteina, a vezan za problem značenja, jeste koncept pragmatike. Njime želimo naglasiti da značenje za Wittgensteina jedino može problemski biti posmatrano i shvaćeno iz perspektive svakodnevne upotrebe različitih lingvističkih entiteta. Kao što smo rekli ranije, značenje jeste upotreba jezika unutar određenog socijalnog konteksta. Okret ka izučavanju svakodnevnog jezika⁷ za

⁷Wittgensteinov naglasak na okret na izučavanju svakodnevnoga jezika se može vidjeti iz sljedeće misli: „Kad govorim o jeziku (o riječi, o rečenici itd.), moram da govorim svakodnevnom jezikom. Da li je taj jezik možda suviše grub, materijalan, za ono što hoćemo da kažemo? Ali kako se gradi neki drugi? — I kako je čudnovato što mi onda sa našim jezikom uopšte možemo nešto da započnemo! To što ja u svojim objašnjenjima koja se tiču jezika već moram da upotrijebim cjelokupan jezik (a ne, recimo, neki pripremni, privremeni), već pokazuje da ja o jeziku mogu da iznesem samo spoljašnje. Dobro, ali kako onda možemo da budemo zadovoljni tim izlaganjima? — Pa sad, tvoja pitanja su također sročena na tom jeziku; morala su, dakle, da budu izražena tim jezikom ako je nešto trebalo da se upita! A tvoja nedoumica su nesporazumi. Tvoja pitanja odnose se na riječi; zato ja moram da govorim o riječima. Kaže se: nije u pitanju riječ, nego njeno značenje i pri tome se misli na

posljedicu je imao to da sva pitanja o značenju postanu isključivo su pitanja o upotrebi jezika. Na primjer, ako promatramo upotrebu jezika različitih riječi koje koristimo (a pogotovo onih koje su preambiciozne, kao što je to slučaj kod velikog broja filozofske terminologije), možemo jasnije objasniti to na šta mislimo kada izgovaramo određenu riječ. Kako kaže Wittgenstein:

Magla se razilazi ako jezičke pojave izučavamo na primitivnim oblicima njihove primjene, u kojima se svrha i funkcioniranje riječi daju jasno sagledati. Takve primitivne jezičke oblike upotrebljava dijete kad uči da govori. Tu poučavanje jeziku nije objašnjavanje nego obučavanje. (Wittgenstein, 1980, str. 41)

Metafora kojom se upravo ovaj okret u izučavanju upotrebe značenja riječi želi objasniti jeste metafora alata (ili tumačenja značenja unutar jednog instrumentalno-pragmatičkog modela), koju Wittgenstein objašnjava na sljedeći način:⁸⁹

Pomisli na alat u jednom sanduku: tu su čekić, kliješta, testera, odvijač za zavrtnje, lenjir, posuda za ljepilo, ljepilo, ekseri i zavrtnji. — Kao što su raznovrsne funkcije ovih predmeta, isto tako su raznovrsne i funkcije riječi (A nađe se tu i tamo sličnosti). (Ibid., str. 43)

Odnosno, riječ jednostavno možemo koristiti na različite načine. Broj načina koje možemo imati za upotrebu jedne riječi, dalo bi se reći, je beskonačan. Naime, možemo se ograničiti na određene upotrebe ili ih uzeti kao određene jezičke stereotipe, no to ne znači da X ne može da znači Y u jednom kontekstu, a zatim Z u drugom: „Jezik predstavlja labirint puteva. Dođeš sa jedne strane i možeš da se snađeš; dođeš sa neke druge strane do istog mjesta i više se ne snalaziš“ (Ibid., str. 111). Jednostavnije, kontekst upotrebe i naša mogućnost da unutar jezičke prakse se izrazimo biće mjerilo toga što je značenje, a broj praksi koje možemo vršiti nije nam ograničen, jer time bi jezik koji koristimo bio ograničen, tj. značenja jednoga jezika bila bi nam dana odmah u svakom našem pokušaju obavljanja bilo

značenje kao na neku stvar iste vrste kao riječ, pa čak i različitu od riječi. Na jednu stranu riječ, na drugu značenje. Novac i krava koja se njime može kupiti. (Za razliku: novac i korist od njega.)“ (Wittgenstein, 1980, str. 82).

⁸Wittgenstein eksplicitno kaže: „Mislite o riječima kao instrumentima karakteriziranim njihovom upotrebom, a onda razmislite o upotrebi čekića, o upotrebi sječiva, o upotrebi kvadrata, o posudi za topljenje ljepila, i upotrebi ljepila. (Također, sve što kažemo ovdje može se razumjeti samo ako razumijemo da velika raznovrsnost igara sa rečenicama našega jezika; opisivanjem događaja; pričanjem fikcije; pričanjem vica; opisivanjem neposrednoga iskustva; stvaranjem veza između događaja u fizičkome svijetu; pravljenjem znanstvenih hipoteza i teorija; pozdravljanjem nekoga, itd., itd.)“ (Wittgenstein, 1991, str. 68).

⁹Metaforu instrumenta Wittgenstein domišljato iskazuje na sljedeći način: „Izumiti jezik – izumiti instrument – izumiti igru“ (Wittgenstein, 1974, str. 30).

kakve konceptualne radnje. Jezik i značenja riječi koje koristimo se oblikuju u procesu korištenja ili jezičkog ponašanja na određen način. Pošto broj mogućih praksi nam nije poznat, a i broj jezičkih entiteta koje možemo koristiti na određen način, time se moramo ograničiti na kontekst upotrebe, te samo iz konteksta upotrebe određenih riječi govorit o značenju, jer „Za veliku klasu slučajeva u kojima se koristi riječ »značenje« — iako ne za sve slučajeve njene upotrebe — tu riječ možemo ovako da objasnimo: značenje jedne riječi je njena upotreba u jeziku“ (Wittgenstein, 1980, str. 56).

Ono čemu se specifično suprotstavlja Wittgensteinova pragmatika jeste ono što je bio glavni problem njegovih prethodnika (redukcionista i atomista), a to je, naime, odbacivanje bilo kakvog konačnogteorijskog oblika analize jezika i njegovih osnovnih jedinica (riječi, rečenica, itd.):

Ali sad može da izgleda kao da postoji tako nešto kao krajnja analiza naših jezičkih oblika, dakle jedan potpuno razloženi oblik izraza. Tj.: kao da su naši svakodnevni oblici izražavanja u suštini još nerazloženi; kao da je u njima prikriveno nešto. »Dakle, šta je vrijeme? Ako me niko ne pita — znam, ako na nečije pitanje hoću to da objasnim – ne znam. Što treba da se objelodani. Kad se to dogodi, izraz je time potpuno razjašnjen i naš zadatak riješen. To može i ovako da se kaže: mi odstranjujemo nesporazume na taj način što svoj izraz činimo preciznijim; ali sad to može da izgleda kao da stremimo specijalnom stanju potpune preciznosti i kao da je to stvarni cilj našeg istraživanja. (Ibid., str. 77)

Zahtjev koji Wittgenstein ima kroz koncept pragmatike jeste da nije potrebno tražiti jednu konačnu definiciju za jednu riječ, nego da jednostavno kroz našu upotrebu jezika u nekom danom kontekstu, koristimo taj jezik koliko smo u vlastitoj mogućnosti kako bi izrazili se što bolje i tako dali do znanja šta mislimo po određenim značenjem. Način na koji ćemo razumjeti značenje isključivo se dešava samo unutar prakse ili u tom danom trenutku (u tom kontekstu i u određenom načinu jezičkog ponašanja). Time, bitno je osvrnuti se na sljedeći citat:

Ali zar značenje jedne riječi, koju ja razumijem, ne može da pristaje smislu rečenice koju razumijem? Ili značenje jedne riječi značenju neke druge? ----- Naravno, ako je značenje upotreba koju dajemo riječi, nema uopšte smisla da se govori o takvom pristajanju. Međutim, mi razumijemo značenje neke riječi kad je čujemo ili izgovorimo; mi je shvatimo odjednom; a ono što tako shvaćamo ipak je nešto drugo nego 'upotreba' sa vremenskom ekstenzijom. (Ibid., str. 86)

Dakle, razumjeti značenje jednostavno znači biti sudionik jedne jezičke prakse, jer samo iz konteksta te prakse i načina i uloge koju mi imamo u sudjelovanju u toj praksi možemo imati značenje određenih riječi.

No, potrebno je naglasiti da, pošto je riječ praksa postala osnova za razumijevanje problema značenja, za Wittgensteina nije moguće sve različite oblike jezičkoga ponašanja reducirati na jednu formu prakse. Prakse su nekada ne predvidive, ne mogu se reducirati, jer nastaju iz nepredvidivih razloga, te u različitim kontekstima mogu se i različito razumijevati, a praksa je samo generalni naziv za sve moguće oblike jezičkog postupanja u komunikacijskim trenucima. Također, treba naglasiti i da „Ne možemo reći ‘bez jezika ne bi mogli komunicirati jedni s drugima’. Koncept jezika je sadržan u konceptu komunikacije“ (Wittgenstein, 1974, str. 30). Govoriti jedan jezik ili imati jedan oblik jezičkog ponašanja znači da već komuniciramo.

Iako kod Wittgensteina imamo različite oblike praksi (učenja i čitanja), niti jedna od njih sama po sebi ne daje nužno rezultate ili odgovor na to da smo razumjeli značenje u datom kontekstu. Istina, možemo imati izraženu praksu ili nekinjen oblik, ali praksa sama po sebi ne daje rezultate u području problema značenja. Moći umjeti čitati neki oblik pisma ne znači zahvatiti značenje riječi, to može biti samo puka tehnika reproduciranja slova jednog pisma. Također, svaki oblik obavljanja sličnihpraksi ne znači da je riječ o potpuno istoj praksi, nego može značiti da su one samo međusobno slične. Imati praksu je osnova za razumijevanje, ali doći do značenja je sasvim druga stvar koja tek može doći do izražaja. Nadalje, jezička praksa mora imati svoju pozadinu koja je socijalna, tj. mora postojati jezička zajednica koja komunikacijom između svojih članova daje značenja određenim jezičkim oblicima. Svojom pragmatikom Wittgensteinželi naglasit da „razumjeti jedan jezik znači ovladati jednom tehnikom (tehnikom ili jezičkom praksom) ali ona se uvijek odvija u pozadini koja mora biti jedna komunikacijska zajednica“ (Wittgenstein, 1980, str. 110).

3.2 Socijalna pozadina jezičke prakse

Različiti načini jezičkog djelovanja imaju svoj kontekst unutar kog se primjenjuju i unutar kog su stečeni. Za Wittgensteina taj kontekst jeste društvo u kome se jezik upotrebljava

(uči, koristi itd.). Jezik, ili preciznije upotreba jezika, jeste društveni produkt.¹⁰ Naučiti jedan jezik znači biti dio jedne komunikacijske zajednice koja omogućuje sticanje jezika kroz različite oblike jezičke interakcije među svojim članovima. Umjesto da kažemo da „učimo jezik“, bilo bi preciznije reći da mi zapravo učimo pravila kroz primjenu jezičkih praksi jedne jezičke zajednice.¹¹ Nadalje, koristiti jezik značilo bi već stečena značenja određenih jezičkih jedinca razmjenjivati sa ljudima koji su dio te zajednice, te kroz komunikaciju s njima da dolazimo do sporazumijevanja, mijenjanja značenja, potrebe za daljnjim objašnjenjem, ali ne nužno i do razumijevanja.¹² Ili, kako to Wittgenstein kaže: „Kada jednom znaš šta riječ označava, ti je razumiješ, poznaješ svu njenu upotrebu“ (Wittgenstein, 1980, str. 122). Odnosno, kada smo dio zajednice mi učimo upotrebe različitih značenja u različitim kontekstima, učimo znati kada se određen oblik prakse koristi i da on ovisi od svih vrsta praksi koje određena jezička zajednica ima na raspolaganju da koristi. Wittgenstein za to kaže:

Kažu mi: »Ti razumiješ ovaj izraz, zar ne? Dobro, dakle, — i ja ga upotrebljavam u značenju koje je tebi poznato.« — Kao da je značenje nekakva atmosfera koja prati riječ i koju ova unosi u svaku upotrebu. Ako, npr., neko kaže da rečenica »To je ovdje«, (pri čemu pokazuje jedan predmet pred sobom) za njega ima smisla, neka se upita pod kojim se specijalnim okolnostima ova rečenica stvarno primjenjuje. U njima ona onda ima smisla. (Ibid., str. 81)

Ovaj Wittgensteinov komentar može se nadopuniti sljedećim: „Kako jedna riječ funkcioniše, ne može da se dokuči. Treba posmatrati njenu primjenu i iz toga učiti. Teškoća je, međutim, u tome da se odstrani predrasuda koja tom učenju stoji na putu. To nije glupa predrasuda“ (Ibid., str. 137). Ovdje se naglasak posebno stavlja na izbjegavanje bilo kakve mogućnosti konceptualizacije, tj. treba pokušati ne ulaziti u neki vrtlog jezičkih praksi.

¹⁰Jezik je društveni produkt ili produkt jedne jezičke prakse neke zajednice. Time moramo posebno skrenuti pozornost na značenja koja dajemo ili koja koristimo da opišemo različite fenomene u našim životima, kao što je to istaknuto u ovom primjeru: „Ne pretpostavljamo li mi možda brzopleto da osmijeh odojčeta nije pretvaranje? — I na kakvo iskustvo se oslanja naša pretpostavka? (Laganje je jezička igra koju treba učiti kao i svaku drugu igru.)“ (Wittgenstein, 1980, str. 119). Laž ili laganje jeste također jedan oblik prakse koji svoje značenje dobiva u nekom kontekstu. Prije svega, ako postoji praksa, ona je morala biti naučena negdje, a time i primijenjena da bi se uopće mogla klasificirati kao jedan stereotip.

¹¹Vidi Wittgenstein, 1991, str. 11.

¹²Nerazumijevanje određene riječi u nekoj praksi, ili smatranjem da je ona besmislena, također je bitan momenat jezičke prakse. Za to Wittgenstein kaže: „Ako se kaže da je jedna rečenica besmislena — ne znači da je njen smisao besmislen, nego da se jedna kombinacija riječi isključuje iz jezika, povlači iz saobraćaja“ (1980, str. 164). Ako ne znamo značenje neke riječi, ili ju smatramo besmislenom, ne znači da odbacujemo njeno značenje, jer ako jedna riječ je besmislena u jednoj jezičkoj praksi ne znači da će biti u drugoj. Značenja su suviše kontekstualno osjetljiva.

Odnosno, dati značenje ili naučiti ga ne znači dati teorijske alate za tumačenje, nego znači biti dio prakse u jednom društvu, koje u svojoj komunikaciji među svojim članovima stvara značenja. Pokazati nekome kako određenu riječ koristiš dati će značenje toj riječi, ili: „Naučiti govoriti za Wittgensteina stvar je ovladavanja vještinama, iniciranja u tehnike korištenja. (...) Učiti govoriti znači naučiti reći i učiniti određene stvari u određenim okolnostima“ (Williams, 2002, str. 58).

Iako za primjere Wittgenstein uzima situacije iz svakodnevnog života, on smatra da se ista aplikacija ovog pragmatičkog pristupa odnosi i na filozofske pojmove. Tako Wittgenstein kaže:

Kad filozofi upotrebljavaju neku riječ — »znanje«, »biće«, »predmet«, »ja«, »stav«, »ime« — i nastoje da shvate suštinu stvari, uvijek se moramo zapitati da li se ta riječ stvarno tako upotrebljava u jeziku iz koga potiče? — Mi riječi sa njihove metafizičke upotrebe svodimo na njihovu svakodnevnu upotrebu. (Wittgenstein, 1980, str. 81)

Razumjeti filozofski problem znači razumjeti pozadinu njegove upotrebe ili točnije načina na koji koristimo date riječi u datim kontekstima. „Jezik je“ za Wittgensteina „instrument. Njegovi pojmovi su instrumenti. Možda se misli da ne može biti velike razlike u tome koje pojmove primjenjujemo. Kao što se, napokon, fizikom možemo baviti upotrebljavajući stopu i palac isto kao i metar i centimetar; razlika je jedino u podesnosti“ (1980, str. 175). Ali instrument koji svoju primjenu tek ima u datoj situaciji, kako će biti korišten ovisi od situacije (ili načina izvođenja jezičke prakse). Važnost shvaćanja jezika kao jednog instrumenta, Wittgenstein naglašava ovako:

Ne: »bez jezika se ne bismo mogli međusobno sporazumijevati« — nego: bez jezika ne možemo na ovaj ili onaj način uticati na druge ljude: ne možemo da gradimo puteve i mašine itd. A također: bez upotrebe govora i pisma ljudi se ne bi mogli sporazumijevati. (Ibid., str. 162)

Ili, drugim riječima, bez jezika nema niti života, a time jezik i jezička praksa jesu za Wittgensteina forme života. Govoriti jedan jezik znači živjeti jedan život.

3.3 Jezičke igre ili jezička praksa

Tehnički termin kojim Wittgenstein govori o jezičkoj praksi jeste jezička igra, te o njoj govori sljedeće:

U praktičnoj upotrebi jezika (2) jedna strana izgovara riječi, druga postupa prema njima; u nastavi jezika, međutim, nailazimo na ovaj proces: učenik daje nazive predmetima. To znači da on izgovara odgovarajuću riječ kada učitelj pokaže ka meni. Naći ćemo ovdje i jednostavniju vježbu: učenik ponavlja one riječi koje mu učitelj prethodno izgovara. — Oba ova slučaja podsjećaju na jezički proces. Isto tako, možemo da zamislimo da je cio proces upotrebe riječi u (2) jednoj od onih igara pomoću kojih djeca uče svoj maternji jezik. Ove igre ću nazvati »jezičkim igrama«, a ponekad ću i o nekom primitivnom jeziku govoriti kao o jezičkoj igri. A procese davanja naziva kamenju ili procese ponavljanja prethodno izgovorene riječi također bismo mogli da nazovemo jezičkim igrama. Sjeti se kako se upotrebljavaju riječi u nekoj igri, kao što je ringe-ringe-raja. I sljedećucjelinu: jezik i djelatnosti kojima je protkan, ja ću zvati »jezičkom igrom«. (Wittgenstein, 1980, str. 42).

Naučiti kako se neki termin koristi, prepoznati ga, koristiti ga itd. su sve oblici praksi koje čovjek na svakodnevnoj bazi upotrebljava. Odabir riječi se vrši zbog toga što praksa ima svoju normativnu strukturu datu u obliku onoga što Wittgenstein naziva *Regel* (njem. pravilo), o čemu će uskoro biti više riječi.

Primjer jedne jezičke igre:

Pomisli sad na ovakvu upotrebu jezika: Pošaljem ja nekog u kupovinu. Dam mu jednu cedulju na kojoj piše: »Pet crvenih jabuka«. On odnosi cedulju trgovcu; ovaj otvara sanduk na kome piše »jabuke«; tada traži u tabeli riječ »crven« i pored nje nalazi uzorak boje; onda izgovara niz osnovnih brojeva — pretpostavljam da ih zna napamet — sve do riječi »pet« i kod svakog broja uzima iz sanduka jednu jabuku čija boja odgovara uzorku. Tako, i slično, operiše se i riječima. — »Ali kako on zna gdje i kako da potraži riječ 'crven' i šta da radi sa riječju 'pet'?« Pa, pretpostavljam da on postupa kao što sam opisao. Objašnjenja se negdje završavaju. — Ali šta je značenje riječi »pet«? — O ovome ovdje uopšte nije bilo govora, nego samo o tome kako se riječ »pet« upotrebljava. (Ibid., str. 40)

Ovim primjerom naglašava se pitanje smisla i biti značenja kao nebitno, jer značenje mora biti predstavljeno i shvaćeno samo unutar određenog konteksta upotrebe riječi. Ako znamo šta znači „pet“ i „crveno“ to znači da znamo i semantičku vrijednosti tih riječi (mada je ispravnije za kontekst kasnog Wittgensteina reći da znamo njihovu „upotrebnu vrijednost“), kao i kako su u datom trenutku, u određenom jeziku, te riječi bile upotrebljavane.

Taj generalno kontingentni element jezičkih igara za posljedicu ima postojanje, prije svega, mnogostrukost jezičkih igara, odnosno mogućnost da se nekada o istom fenomenu izrazimo na različite jezičke načine. Zbog izbjegavanja ove mnogostrukosti, prema

Wittgensteinu, javljaju se razna metafizičko-filozofska pitanja¹³, tj. javljaju se pitanja koja žele reducirati raznolikost životne prakse na jedan jedinstveni princip. To bi za posljedice jezika i problema značenja imalo mogućnost znanja značenja bez socijalne prakse, a time i postojanja jednog metoda kao validnog sudca za ispravnost značenja koja možemo potencijalno koristiti:

Ali koliko vrsta rečenica postoji? Možda tvrdnja, pitanje i zapovijest? — Ima bezbroj takvih vrsta: bezbroj različitih načina primjene svega onoga što zovemo »znaci«, »riječi«, »rečenice«. I ta mnogostrukost nije ništa fiksirano, jednom zauvijek dato, nego novi jezički tipovi, nove jezičke igre, kako bismo mogli da kažemo, nastaju, a druge zastaraju i padaju u zaborav. (Približnu sliku ovog zbivanja mogu da sugerišu matematičke promjene.) Izrazom »jezička igra« treba ovdje da se istakne činjenica da je govorenje jezika dio jedne djelatnosti ili životne forme. (Wittgenstein, 1980, str. 42)

Dakle, imati već stečeno značenje i u primjeni znači biti naučen kako funkcionirati u nekoj jezičkoj zajednici. Kaže Wittgenstein:

Ono što, tobože, mora da postoji, pripada jeziku. To je u našoj igri paradigma; nešto s čim se prave poređenja. A to konstatovati može da znači da smo načinili značajnu konstataciju; ali to je još uvijek konstatacija koja se odnosi na našu jezičku igru — na naš način prikazivanja. (Ibid., str. 60)

Konstatovati znači prihvatiti neko značenje u nekoj jezičkoj igri, ali da bi došlo do mogućnosti konstatiranja ili određenja značenja u jezičkoj praksi, potreban nam je određeni koncept koji će taj trenutak naglasiti, a koji Wittgenstein nudi i naziva ga pravilom.

3.4 Pravila kao indikator ispravnosti jezičkog postupanja

Svaka jezička igra vođena je određenim pravilima za Wittgensteina, a time i potreba da o praksi govorimo kao o obliku jedne igre. Naime, jezička praksa ima svoju normativnu strukturu ili uvijete pod kojima možemo primijetiti da je upotreba riječi u određenim kontekstima vršena na specifičan način. Pravila su „alati“ koji nam omogućuju sporazumijevanje u praksi, ali ne i reduciranje jezičke prakse na određena značenja.¹⁴

¹³Vidi Wittgenstein, 1980, str. 42.

¹⁴„Davanje razloga, kako god, opravdavanjem dokaza, dolazi do kraja; ali kraj nije izvjestan stav koji nas pogađa kao nužno istinit; tj. nije jedan oblik sagledavanja s naše strane; nego naš način djelovanja, koji leži na dnu jezičke igre“ (Wittgenstein, 1969, str. 28e). Doći do razumijevanja u praksi znači razumjeti način na koji je ona igrana, ali samo u jednom kontekstu, ili samo u tom kontekstu specifične jezičke prakse.

Ovako nas Wittgenstein uvodi u ono što bi trebala biti pravila jedne prakse:

Sjetimo se još u kojim slučajevima kažemo da neku igru igramo prema određenom pravilu! Pravilo može da bude sredstvo za nastavu u igri. Ono se saopštava učeniku, a njegova primjena se uvježbava. — Ili je ono instrument same igre. — Ili: pravilo se ne primjenjuje ni u nastavi ni u samoj igri, a nije zabilježeno ni u spisku pravila. Igra se uči kad se posmatra kako je drugi igraju. Međutim, mi kažemo da se igra po tim i tim pravilima zato što posmatrač ta pravila može da pogodi iz praktične igre, — kao neki prirodan zakon po kome se upravljaju radnje u igri. — Ali kako u ovom slučaju posmatrač razlikuje grešku igrača od ispravnog poteza? Za to ima znakova u ponašanju igrača. — Sjeti se karakterističnog ponašanja onoga koji ispravlja govornu omašku. Bilo bi moguće prepoznati da neko to čini čak iako njegov jezik ne razumijemo. (Wittgenstein, 1980, str. 63)

Pravila su ključan dio usvajanja jednoga jezika jer njima se želi naglasiti kako riječi usvajamo na određen način i dajemo im određeno značenje koje opet možemo ponoviti u situaciji koju ocijenimo da je podobna za određen oblik jezičke prakse. Naučiti pravilo ili steći značenje nekog jezičkog oblika znači biti dio jedne jezičke prakse jedne zajednice. Jezička igra za Wittgensteina jeste jedna životna igra (životna forma). Kako riječi koristimo pod kojim uvjetima (kojim pravilima) za rezultat će imati tok prakse koju vodimo. Jednostavno, da bi došlo do razumijevanja unutar komunikacije s drugima, pravila se moraju prepoznati kao nositelji već prihvaćenih obrazaca značenja jedne jezičke zajednice, koja te jezičke oblike koristi.

Drugi način na koji Wittgenstein želi razjasniti šta misli pod pravilom glasi:

Pravilo je tu kao putokaz. — Zar on ostavlja mjesta za sumnju u pogledu puta kojim treba da idem? Da li on pokazuje u kom pravcu treba da idem kad ostane iza mene; da li drumom, stazom ili preko polja? Ali gdje se kaže kako treba da ga sledim; da li u pravcu strelice ili (npr.) u suprotnom? — A ako bi umjesto jednog putokaza stajao cio zatvoren niz putokaza ili potezi kredom po tlu, — da li iza njih postoji samo jedno tumačenje? — Mogu, dakle, da kažem da putokaz ipak ne ostavlja mjesta za sumnju. Ili prije: ponekad je dozvoljeno da se posumnja, ponekad ne. A to sad uopšte nije filozofski stav, nego iskustveni. (Ibid., str. 73)

Ovaj način tumačenja pravila jasnije nam daje doznanja da pravila jesu oni momenti upotrebe riječi na način da omogućuju shvaćanje našim sugovornicima. Odnosno, pravila postaju određena standardizirana značenja, koja ako izgovorena u nekom kontekstu treba da jasnije odslikaju šta smo željeli reći pod određenim oblikom jezičkog ponašanja. Slijediti pravilo znači imati određenu praksu koju koristimo u datim trenucima, npr. zbog toga što smo naučili da se na određen jezički način ponašamo u nekoj situaciji. Prema tome:

Slijediti neko pravilo analogno je slušanju neke zapovijesti. Čovjek se za to obučava i reaguje na nju na određen način. Ali šta ako na zapovijest i obuku jedan reaguje ovako, drugi onako? Ko je onda u pravu? Zamisli da si došao kao istraživač u neku zemlju u kojoj se govori jedan tebi sasvim stran jezik. Pod kojim bi okolnostima ti rekao da ljudi tamo izdaju zapovijesti, razumiju zapovijesti i slušaju ih, protive im se itd.? Zajednički ljudski način postupanja je sistem odnosa pomoću koga mi sebi tumačimo jedan strani jezik. (Wittgenstein, 1980, str. 112)

Nadalje, Wittgenstein ističe da

Zadatak filozofije nije da protivrečnost rješava pomoću nekog matematičkog, logičko-matematičkog otkrića, nego da učini dostupnim pogledu stanje matematike koje nas uznemirava prije rješenja protivrečnosti. (A to ne znači da na taj način izbjegavamo neku teškoću.) Ovdje je fundamentalna činjenica to što mi utvrđujemo pravila, tehniku za neku igru i što onda, kada se upravljamo prema tim pravilima, ne ide onako kako smo pretpostavljali. Što se, dakle, u neku ruku zaplićemo u sopstvena pravila. To zaplitanje u naša pravila jeste ono što mi želimo da razumijemo, tj. da jasno sagledamo. To baca izvjesnusvjetlost na naš pojam podrazumijevanja. Jer se u onim slučajevima dogodi drukčije nego što smo mi podrazumijevali, predviđali. Pa mi i kažemo kad se, npr., pojavi protivrečnost: »Nisam to tako mislio.« Građanski status protivrečnosti, ili njen status u građanskom svetu, to je filozofski problem. (Ibid., str. 83)

Ovim paragrafom Wittgenstein naglašava specifičnost korištenja jezičkih oblika i odmiče od logičko-matematičkog idioma tumačenja pravila kao apriori formalno nužnoga. Pravila postaju kontekstualno osjetljiva, a time i jedino razumljiva unutar samoga čina igranja jezičke igre. Ona su ovisna o upotrebi jezika i načinu identifikacije te upotrebe putem pravila kao stereotipa ili već prihvaćenih obrazaca značenja koje jedna zajednica praktikuje.

Time Wittgenstein naglašava da:

Ovo je bio naš paradoks: pravilo ne bi moglo da odredi način postupanja, budući da svaki način postupanja može da se dovede do podudaranja s pravilom. Odgovor je glasio: Ako svaki način može da se dovede do podudaranja s pravilom, onda može da se dovede i do protivrečnosti. Otuda ovdje ne bi bilo ni podudaranja ni protivrečnosti. Da je po sredi nesporazum vidi se već po tome što u tom toku misli dajemo jedno tumačenje za drugim; kao da nas svako umiruje bar za trenutak, sve dok ne pomislimo na tumačenje koje opet dolazi posle njega. Time, naime, pokazujemo da postoji shvaćanje nekog pravila koje nije tumačenje, nego se od slučaja do slučaja primjene ispoljava u onome što mi zovemo »slijediti pravilo« i »postupati njemu nasuprot«. Stoga postoji izvjesna sklonost da se kaže: svako postupanje prema pravilu jeste tumačenje. »Tumačenje bi, međutim, trebalo da se naziva samo: jedan izraz pravila zamijeniti nekim drugim. Stoga je 'slijediti pravilo' praksa. A vjerovati da slijedimo pravilo nije: slijediti pravilo. Stoga pravilo ne može da se slijedi 'prihvatim', jer bi inače vjerovali da se slijedi pravilo 'bilo isto što i slijediti pravilo'. Jezik predstavlja

labirint puteva. Dođeš sa jedne strane i možeš da se snađeš; dođeš sa neke druge strane do istog mjesta i više se ne snalaziš. (Wittgenstein, 1980, str. 111)

Slijediti pravilo ili doći do momenta razumijevanja unutar prakse jedino je moguće iz konteksta te prakse i jezika koji koristi jedno društvo. Pravila za Wittgensteina su implicitna¹⁵ u praksi i samo kroz praksu se daju slijediti. Za Wittgensteina ne postoji unaprijed dat set pravila koje učimo, pa tek ulazimo u djelovanje.¹⁶ Pravila kao mogućnosti sporazumijevanja su integralni dio jezičke igre, jer bez njih ne bi bila moguća nikakva igra. Ali pošto ona nisu eksplicitna, sami primjeri (deskripcije) su dovoljni da utvrde jedan oblik jezičkog ponašanja.¹⁷ Dati deskripciju je isto kao i dati razlog za određenu jezičku igru, jer ako smo u stanju dati razlog onda pokazujemo time da slijedimo određeno pravilo:

Davanjem razloga za nešto što je netko učinio ili rekao znači pokazati način koji je vodio do tog načina djelovanja. U nekim slučajevima znači govoriti o načinima kojim idem i sam; u drugim slučajevima znači opisati način koji je dovodi do ovdje i koji je usklađen sa nekim prihvaćenim pravilom. (Wittgenstein, 1991, str. 14)

Sada, obratimo pažnju na primjer kojim Wittgenstein pokazuje problem u tumačenju pravila kao transcendentnih rigidnih logičkih kategorija:

Kakva je ovo tvrdnja: „Ne možemo pogrešno izračunati $12 \times 12 = 144$ “? To sigurno mora biti prijedlog logike. - Ali sad, zar nije isto, ili ne dolazi na isto, kao tvrdnja $12 \times 12 = 144$? Ako zahtijevate pravilo iz kojeg proizlazi da ne može, ovdje je došlo do pogrešne računice, odgovor je da nismo naučili to kroz pravilo, ali tako što ćete naučiti računati. Prirodu računanja upoznali smo učeći izračunati. Ali onda se ne može opisati kako se zadovoljavamo pouzdanošću izračuna? O, da! Ipak, pravilo se ne pojavljuje kada mi to činimo.-Ali najvažnije je: Pravilo nije potrebno. Ništa ne nedostaje. Računamo prema pravilu, i to je dovoljno. (Wittgenstein, 1969, str. 8e)

U djelu *The Blue and Brown Books*, Wittgenstein koristi riječ instrument kako bi opisao pravila.¹⁸ Smatramo ih pravilima jer su ona zapravo načini izražavanja o nečemu koji su postali vodilje u našoj komunikaciji, i to vodilje u smislu da članovi jedne zajednice,

¹⁵To Wittgenstein na određen način potvrđuje u *On Certainty*: „Tvrdnja koja opisuje sliku svijeta može biti dio neke mitologije. A njena uloga je koliko pravila određene igre i igara može biti naučeno čisto praktično, bez učenja eksplicitnih pravila“ (Wittgenstein, 1969, 15e). Dovoljno je dati opis na temelju kog netko može djelovati, odnosno ne mora eksplicirati pravila koja je razumio ili slijedio u toj praksi.

¹⁶Kao što Williams komentira: „Gramatika, pravila, pojmovi nisu a priori metafizički ili epistemološki uvjeti za mogućnost, iskustvo, prosudbu i djelovanje. Gramatički prijedlozi, pravila i koncepti se mogu apstrahirati iz naših tekućih praksi, iz našeg jezika igre, ali ne uzemljuju te igre“ (Williams, 2002, str. 4).

¹⁷Vidi, Wittgenstein, 1969, str. 21e.

¹⁸Vidi, Wittgenstein, 1991, str. 90.

prilikom izgovaranja određenih jezičkih oblika, odmah mogu vezati specifično značenje za taj oblik. Pravila su, ili ono što bi trebalo zvati pravilima, izrazi o pravilima („the expression of a rule“¹⁹). Nadalje, izraz o pravilu su tvrdnje koje opisuju načine upotrebe jezičkih oblika u praksi (Brandom, 1998, str. 65). Način igranja jedne jezičke igre nastaje na tim pravilima, te omogućuje da ta pravila nakon svog nastanka usvoje daljnju komunikaciju sa ostatkom naše jezičke zajednice: „Jedna od najvažnijih Wittgensteinovih tvrdnji je da prakse u kojima su implicitne norme koje artikuliraju značenje i njihovo prihvaćanje u razumijevanju moraju biti u društvenoj praksi“ (Ibid., str. 53). Dakle, da bismo se razumjeli, moramo svi igrati po pravilima igre čija baza je uvijek socijalna.

3.5 Anitesencijalizam prema općoj karakteristici jezika

Ni jezičke igre, ni norme nisu odgovor na pitanje ako ono glasi: Koja je suština jezika? Za Wittgensteina jezik nema svoju suštinu/esenciju (Metafizičku), pa za primjer uzima upotrebu riječi ‘želja’ i obrazlaže ga ovako: „Naš cilj nije dati teoriju ‘željenja’, koja će objasniti svaki primjer upotrebe ‘željenja’“ (Wittgenstein, 1974, str. 19). Jezik nema jednu opću karakteristiku, izvan njegove upotrebe, ali riječi unutar jezika mogu imati sličnost ili neke opće karakteristike koje dijele. To Wittgenstein naziva „porodična sličnost“. Naime, određene riječi kada koristimo imaju neke generalne sličnosti ili generalne opise koje dijele u različitim jezičkim igrama. Tako na primjer riječ „list drveta“, svaki list ili bar skup riječi koji koristimo da okarakteriziramo to što nazivamo „list drveta“, ima niz zajedničkih karakteristika kao što su oblik, boja, mjesto na kojem se nalaze. Sve te karakteristike omogućavaju nam razumijevanje značenja srodnih termina u različitim jezičkim igrama, ili kada se spomene riječ kao što je „list drveta“ imamo mogućnost koncipiranja tog termina i njegovog značenja u jednoj igri. Naravno, sve je ponovo otvoreno ka tome da riječ svoje značenje ima samo unutar konteksta upotrebe riječi u jezičkim igrama.

Pogledajmo primjer koji Wittgenstein daje za porodičnu sličnost:

Posmatraj, na primjer, procese koje zovemo »igrama«. Mislim na igre za pločom, igre kartama, igre loptom, takmičarske igre itd. Išta je svima njima zajedničko? — Nemoj da kažeš: »Nešto mora da im bude zajedničko, inače se ne bi zvale ‘igre’« — nego pogledaj da li je njima svima nešto zajedničko. Jer, ako ih posmatraš, nećeš doduše vidjeti nešto što bi bilo zajedničko svima, ali ćeš vidjeti sličnosti, srodnosti, i to cio jedan niz. Kao što rekoh: nemoj da misliš, nego gledaj! — Pogledaj, na primjer, igre

¹⁹Vidi, Wittgenstein, 1991, str. 95

za pločom i njihove mnogostruke srodnosti. Sada pređi na igre kartama: ovdje nalaziš mnogo podudarnosti s onom prvom klasom, ali mnogo zajedničkih crta iščezava, druge se pojavljuju. Ako sada pređemo na igre loptom, ponešto zajedničko je ostalo, ali je mnogo izgubljeno. — Da li su sve one ‚zabavne‘? Usporedi šah sa igrom mice. S druge strane, zar svuda postoji odbijanje i gubljenje ili suparništvo među igračima. Sjeti se ređanja pasijansa. U igrama loptom postoji dobijanje i gubljenje, ali kada dijete udara loptom o zid i ponovo je dočekuje, ova karakteristika iščezava. Pogledaj koju ulogu imaju vještina i sreća. I kako je različita vještina u šahu i vještina u tenisu. Sjeti se sada igara u kolu: ovdje postoji element zabavljanja, ali koliko je iščezlo drugih karakterističnih osobina! I tako možemo ispitati mnogo, mnogo drugih grupa igara. Vidjeti kako se sličnosti pojavljuju i iščezavaju. A zaključak ovog ispitivanja glasi: vidimo jednu komplikovanu mrežu sličnosti koje se međusobno prožimaju i ukrštaju. Sličnosti u velikom i u malom. Ove sličnosti ja ne mogu bolje da okarakterišem nego izrazom »porodične sličnosti«, jer se isto tako prožimaju i ukrštaju sličnosti koje postoje među članovima jedne porodice: stas, crte lica, boja očiju, pol, temperament itd. — I ja ću reći: ‚igre‘ obrazuju jednu porodicu. Isto tako, porodicu obrazuju, na primjer vrste brojeva. Zašto mi nešto nazivamo »brojem«? Pa, recimo, zato što pokazuje izvjesnu — direktnu — srodnost sa više stvari koje smo dotle zvali broj i time, može da se kaže, stiče indirektnu srodnost sa nečim drugim, što također zovemo tako. I svoj pojam broja proširujemo kao što kod pređenja upredamo nit po nit. A jačina vlakna se ne sastoji u tome da se neka nit provlači cijelom svojom dužinom, nego u tome da se mnoge niti međusobno prepliću. Ali kad bi neko htio da kaže: »Svim ovim tvorevinama je nešto zajedničko — naime disjunkcija svih ovih zajedničkih osobina« — ja bih odgovorio: ovdje se ti samo igraš riječima. Isto bi tako moglo da se kaže da se nešto provlači kroz cijelo vlakno — naime neprekidno preplitanje ovih niti. (Wittgenstein, 1980, str. 66 - 67)

Prema tome, koliko god se trudili u jeziku reducirati značenje, zbog mnogostrukosti jezičkih igri/praksi i značenja jedino što možemo zamijetiti upotrebi riječi jesu sličnosti koje mogu imati s drugim riječima, možda zbog sličnih termina koje koristimo za njihove opise. To je jedino što mogu dijeliti, jer mi zapravo vrlo često upotrebom različitih riječi dobivamo slična značenja.

3.6 Kritika privatnog jezika

Učenje Ludwiga Wittgensteina o značenju kao holističkom i sa društvenom pozadinom je kritika onoga što naziva „privatnim jezikom“, odnosno, to je kritika skupine osjeta, misli, značenja koje čovjek može posjedovati odvojeno od svoje jezičke zajednice. Ovakva kritika privatnog jezika posebno je imala odraza u disciplinama kao što su filozofija uma i epistemologija.

Wittgenstein kaže:

U kojoj meri su onda moja osjećanja privatna? — Pa, samo ja mogu da znam da li stvarno osjećam bol; neko drugi može to samo da naslućuje. — S jedne strane ovo je pogrešno, s druge besmisleno. Ako upotrebimo riječ »znati«, onako kako se ona obično upotrebljava (a kako da je inače upotrijebimo!), onda drugi vrlo često znaju kada ja osjećam bol. — Da, ali ipak ne s onom sigurnošću s kojom to ja znam! — Za mene uopće ne može da se kaže (osim možda u šali) da znam da osjećam bol. Jer šta to onda treba da znači — osim, možda, da osjećam bol. Ne može se reći da drugi saznaju moja osjećanja samo na osnovu mog ponašanja. Ovo je tačno: ima smisla ako se za druge kaže da sumnjaju da li ja osjećam bol; ali je besmisleno da se to kaže za mene samog. (Wittgenstein, 1980, str. 118 – 119)

Evidentno u navedenom primjeru, problem sa privatnim jezikom Wittgenstein otvara iz perspektive filozofije uma, gdje raspravlja o mentalnom stanju kao što je bol. Ono što je bitno naglasiti jeste da bol ili onaj koji osjeća bol ne može reći da zna da ima bol. Sada, ovo nas vodi u epistemološku problematiku. Bol nije diskurzivna, onaj koji ima bol ne može da sumnja u postojanje boli u njegovu tijelu. Bol je stanje koje se jednostavno desi želio to netko ili ne. Drugi koji promatraju ponašanje čovjeka za vrijeme boli mogu da sumnjaju jer tada se mogu pitati dali se ta osoba pred njima nalazi u nekom stanju koje bi okarakterizirali kao stanje boli. Međutim, Wittgenstein nastavlja dalje:

Šta je onda s jezikom koji opisuje moje unutrašnje doživljaje i koje jedino ja sam mogu da razumijem? Kako ja riječima označavam svoje osjete? — Onako kako mi to obično činimo? — Da li su, dakle, moje riječi za osjete povezane s mojim prirodnim ispoljavanjem osjeta? — U tom slučaju moj jezik nije 'privatan'. Neko drugi mogao bi da ga razumije isto kao i ja. — Ali šta onda kad ja uopće ne bih imao prirodnih ispoljavanja osjeta, nego samo osjet? I onda jednostavno asociram imena s osjetima i ta imena primjenjujem u nekom opisu. (Ibid., str. 120 – 121)

Jedini način da neka svoja stanja, poput mentalnih stanja, ispoljimo i damo im značenje jeste kroz određeno jezičko ili fizičko ponašanje. Samo članovi jedne jezičke zajednice mogu povezati čovjekovo ispuštanje određenih zvukova sa stanjem boli. Jednostavno, čovjek je učen iskazati svoja stanja u jednoj jezičkoj zajednici. Da dijete nije naučeno kako da iskaže bol, ne bismo mogli znati da li treba ići doktoru. Mentalna stanja svoje opise i značenje imaju unutar zajednice koja ih upotrebljava: „Kada jednom znaš šta riječ označava, ti je razumiješ, poznaješ svu njenu upotrebu“ (Ibid., str. 122). Tako je i sa bolom, i sa laganjem i sa bilo kojim radnjama, one se mogu samo shvatiti kroz jezičko ponašanje, ili, kako Wittgenstein kaže, „Pojam »bol« naučio si sa jezikom“ (Ibid., str. 145). Čovjek ne zna šta bol znači ili šta znači lagati dok ne bude naučeno. Preciznije, znati značenje nije moguće izvan jedne jezičke zajednice. Ako želimo dati doznanja drugima da nas nešto

boli, moramo se na adekvatan način ponašati u nekom kontekstu. Imati mogućnost shvaćanja značenja bola jedino je moguće ako se u javnom djelovanju iskaže.

Ukratko, potrebno je još istaći i način na koji se Wittgenstein poigrava sa riječju bol. Prije svega, on smatra da bol, da bi uopće dobila značenje, mora biti dio jedne jezičke igre:

Jezičkoj igri riječima »on osjeća bol« pripada — htjeli bismo da kažemo — ne samo slika ponašanja nego i slika bola. Ili: ne samo primjer ponašanja nego i primjer bola. Znači da je po sredi nesporazum ako se kaže »Slika bola stupa u jezičku igru sa riječju 'bol'«. Predstava bola nije slika i ta se predstava u jezičkoj igri također ne može zamijeniti nečim što bismo nazvali slikom. Zbilja, u izvjesnom smislu u jezičku igru stupa predstava bola, samo ne kao slika. (Wittgenstein, 1980, str. 129)

Ponašati se na određen način značilo bi tome ponašanju dodijeliti značenje „osjećati bol“. Ovaj način tumačenja mentalnih termina kao što je bol dobivaju svoj biheavioralan način razumijevanja. Jer ono što Wittgenstein radi jeste analiza jezičkih ponašanja, te imati bol znači znati se ponašati na određen način kako bi drugi članovi iste zajednice mogli tumačiti nečije ponašanje kao ono koje iskazuje bol: „Šta bi bilo kad ljudi ne bi ispoljavali svoj bol (kad ne bi ječali, kad ne bi grčili lice itd.)? Tada ne bi bilo moguće da se dijete uputi u upotrebu riječi zubobolja« (Ibid., str. 121). Govoriti o privatnom jeziku značilo bi govoriti o nečemu samo što jedan čovjek može razumjeti, kao što kaže Wittgenstein: „A »privatnim jezikom« mogli bi da se nazovu glasovi koje niko drugi ne razumije, ali koje ja izgleda da razumijem“ (Ibid, str. 123). Ako bismo govorili privatnim jezikom značilo bi da naše tvrdnje ostaju neprovjerljive drugim sudionicima naše zajednice, ili, jednostavnije ne bismo mogli doći do sporazumijevanja sa članovima naše zajednice:

Bitno u privatnom doživljaju nije zapravo to da svako posjeduje svoj sopstveni egzemplar, nego da niko ne zna da li onaj drugi ima također to ili nešto drugo. Bila bi, dakle, mogućna pretpostavka — iako se ne bi dala verifikovati — da jedan diočovječanstva ima jedan osjet crvenog, a drugi dio neki drugi. (Ibid, str. 124)

Imati doživljaj značilo bi da netko drugi moga opravdati taj doživljaj unutar prakse ili kako to Richard Rorty ističe:

Slijedeći Wittgensteina razmotrit ćemo činjenicu da ne postoji takvo nešto kao što je “varava pojavnost bola“, ne kao neobičnu činjenicu o posebnoj ontološkoj vrsti koja se naziva mentalnom, nego samo kao primjedbu o jezičkoj igri – primjedbu da postoji konvencija da zdravo za gotovo primamo riječi ljudi o tome šta oni osjećaju. Sa stanovišta ove jezičke igre, činjenica da čovjek osjeća sve ono što smatra da osjeća nema nimalo više ontološkog značenja nego činjenica da je Ustav ono što Vrhovni sud

smatra da jeste, ili da je lopta u korneru ako pomoćni sudac tako smatra. I opet, slijedeći Wittgensteina, tretiraćemo intencionalno samo kao podvrstu funkcionalnoga, a funkcionalno samo kao jednu vrstu svojstva čija atribucija ovisi o poznavanju konteksta umjesto da je smjesta vidljiva. (Rorty, 1990, str. 43-44)

Dakle, govor o mentalnim doživljajima ili stanjima jeste govor o jezičkim ponašanjima pojedinaca unutar jezičkih zajednica.

3.7 Jezička praksa kao porijeklo oblika života

Termin koji Wittgenstein direktno veže za pojam igranja jezičkih igara kao oblika jedne socijalneprakse jeste naime koncept oblika života. Kako se dalo vidjeti, načini vođenja jezičkih praksi su zapravo načini vođenja života. Teško je zamisliti nekoga tko je u stanju ne komunicirati, a u isto vrijeme imati odnose u svojoj zajednici.

Pogledajmo sada primjer jedne jezičke igre, odnosno jednog oblika života:

A zamisliti jedan jezik znači zamisliti jedan oblik života. Šta je s ovim: Da li je poziv »Ploču!« u primjeru (2) rečenica ili riječ? — Ako je riječ, ona u stvari nema isto značenje kao homofona riječ našeg običnog jezika, jer u § 2 to je poziv. A ako je rečenica, to još uvijek nije eliptična rečenica »Ploču!« u našem jeziku. — Što se tiče prvog pitanja, možeš »Ploču!« nazvati riječju, a isto tako i rečenicom; možda bi bilo podesno da se kaže: 'degenerisana rečenica' (kao što se govori o degcnerisanoj hiperboli), a to je zapravo naša 'eliptična' rečenica. — Ali to je zapravo samo skraćeni oblik rečenice »Donesi mi ploču«, a te rečenice ipak nema u primjeru (2). — Ali zašto ne bih, obrnuto, rečenicu »Donesi mi ploču« zvaao produženjem rečenice »Ploču!«? — Jer onaj koji viče »Ploču!« u stvari misli: »Donesi mi ploču!« — Ali kako postižeš da to podrazumijevaš, a kažeš »Ploču!«? Govoriš li ti u sebi neskracenu rečenicu? Da bih rekao šta neko podrazumijeva pod pozivom »Ploču!«, zašto je potrebno da taj izraz prevedem nekim drugim? A ako oni znače isto — zašto da ne kažem: »Kad on kaže 'Ploču!', podrazumijeva li on 'Ploču!«? Ili: zašto ne možeš da podrazumijevaš »Ploču!« ako već možeš da podrazumijevaš »Donesi mi ploču!«? — Ali kad vičem »Ploču!«, ja u stvari hoću da mi on donese ploču! — Sigurno, no da li se to 'htjeti' sastoji u tome da ti u bilo kom vidu misliš pomoću neke druge rečenice, a ne pomoću one koju kazuješ? (Wittgenstein, 1980, str. 45)

Vidimo da razumijevanje jedne jednostavne komande kao što je 'Ploča!' znači razumijevanje jedne radnje u kojoj jezik ima takvu ulogu da iz razumijevanja njega vidimo jedan oblik života, odnosno oblik jezičkog postupanja. Wittgenstein ne pravi razliku između djelovanja i govorenja, govoriti znači isto što i djelovati, igrati jezičku igru znači imati

određeni oblik života: „Tako ti, dakle, kažeš da saglasnost ljudi odlučuje šta je točno a šta pogrešno?« — Točno i pogrešno je ono što ljudi kažu, a ljudi se saglašavaju u jeziku. To nije nikakva saglasnost mišljenja, nego oblika života“ (Wittgenstein, 1980, str. 117). Ako razumijemo šta nam netko govori dajemo određeni odgovor na to, tj. dajemo neku reakciju. Onda iz te reakcije ocjenjujemo ispravnost i neispravnost djelovanja, razumijevanja i nerazumijevanja značenja.

3.8 Komunikacijsko razumijevanje gramatike

Posljednji koncept o kome će biti riječi, a koji je dobio svoju pragmatičku reinterpetaciju, jeste pojam gramatike. Naime, kada mislimo na gramatiku možemo misliti o sistemu formalnih pravila kojima u jeziku možemo konstruirati različite jezičke oblike. Taj skup pravila, ako se pravilno primjenjuje, rezultirati će jasnijem izražavanju i sporazumijevanju unutar jezičkih zajednica. Wittgenstein prije svega vidi jednu manu gramatike i tvrdi da

Glavni izvor našeg nerazumijevanja je to što nama upotreba naših riječi nije pregledna. — Našoj gramatici nedostaje preglednost. — Posredstvom preglednog prikaza omogućeno je razumijevanje koje se sastoji upravo u tome da se sagledaju ‘veze’. Otuda značaj nalaženja i pronalaska srednjih članova. Pojam preglednog prikaza za nas je od fundamentalnog značaja. On označava naš oblik prikazivanja, način na koji gledamo stvari. (Da li je to nekakav ‘Weltanschauung’?). (Ibid., str. 82)

Gramatika kao sistem znakova kojima označavamo pojedine jezičke jedinice može imati korist, ali preglednost ili jasnoća značenja je moment koji nedostaje gramatici (situacija postaje još nezahvalnija ako gramatiku posmatramo kao striktan sistem formalnih pravila). Za Wittgensteina gramatička pravila su proizvoljna²⁰, jer prije svega gramatika ovisi o jezičkoj praksi i izvučena je iz nje, a to znači da se da mijenjati ovisno o načinima igranja jezičkih igara. Stoga, Wittgenstein tvrdi da „gramatika ne kaže kako jezik mora biti izgrađen da bi ispunjavao svoju svrhu, da bi na određen način djelovao na ljude. Gramatika samo opisuje upotrebu znakova, ali je ni na koji način ne objašnjava“ (Ibid, str. 163). Ili, drugim riječima, Meredith Williams komentira: „Gramatika je, dakle, za Wittgensteina imanentna našim

²⁰ Ova tvrdnja se odnosi na sljedeću Wittgensteinovu misao: „Gramatička pravila mogu se nazvati »proizvoljnim«, ako to treba da znači da je svrha gramatike samo ona koju ima i jezik. Ako neko kaže: »Kad naš jezik ne bi imao tu gramatiku, on ne bi mogao izraziti te činjenice« — onda se treba upitati šta ovdje znači »mogao bi«“ (Wittgenstein, 1980, str. 163).

praksama, a ne transcendentalni uvjet za naše prakse. Nije neovisna o našem življenju prakse“ (Williams, 2002, str. 177).

Osvrnimo se i na primjer koji daje Wittgenstein:

Šta znači što u rečenici »Ruža je crvena« »je« ima drugo značenje nego u »dva puta dva je četiri«? Ako se odgovori da to znači da za ove dvije riječi važe različita pravila, onda se može reći da tu imamo samo jednu riječ. — A ako ja obraćam pažnju jedino na gramatička pravila, ona upravo i dozvoljavaju primjenu riječi »je« u oba konteksta. — Ali pravilo koje pokazuje da riječ »je« u tim rečenicama ima različito značenje jeste ono pravilo koje dozvoljava da se riječ »je« u drugoj rečenici zamijeni znakom jednakosti, a u prvoj rečenici tu zamjenu zabranjuje. (Wittgenstein, 1980, str. 173)

Ili, još preciznije, Wittgensteinna sljedeći način objašnjava tri generalne stavke vezane za pojam gramatike (sve tri stavke se odnose na ono što govori u *Filozofskim istraživanjima*, a prije toga je bilo na eksplicitan način predstavljeno u djelu *Philosophical Grammar*):

- 1) „Gramatička pravila određuju značenje i nisu odgovorna za bilo koje značenje kome mogu biti kontradiktorna. (...) Ne zovem argumente dobrim samo zato što ima posljedice koje ja želim da ima. Pravila gramatička su proizvoljna na isti način kao i izbor mjerne jedinice“ (Wittgenstein, 1974, str. 29), što znači da gramatika nije formalni sistem pravila, već proizvoljni;
- 2) „Želim reći da mjesto riječi u gramatici je njeno značenje. (...) Objašnjenje značenja objašnjava način upotrebe riječi. Način upotrebe riječi u jeziku je njeno značenje. Gramatika opisuje upotrebu riječi i jeziku. Njen odnos sa jezikom je isti kao što je opis igre, pravila igre, sa igrom“ (Ibid., str. 59-60), što bi značilo da je pojam gramatike usko vezan za pojam pragmatike;
- 3) „Gramatika nekog jezika nije zabilježena i ne postoji dok se jezik nije krenuo govoriti od strane ljudi, jedan duži period“ (Ibid., str. 62), dakle, gramatika nastaje kroz komunikaciju.

4. Wittgensteinov normativni pragmatizam

Cilj ovoga dijela rada je pokazati kako se normativni idiom integrirao u pragmatički projekt kasnog Wittgensteina. Naime, taj moment postaje eksplicitniji kroz Kripkeovu interpretaciju kasnog Wittgensteina, čime i počinje povijest normativnog interpretiranja njegovog rada. Za kasnog Wittgensteina biti dio jedne zajednice znači sudjelovati u jezičkim praksama te zajednice. Jezički se moći ponašati u jednoj zajednici znači slijediti pravila (norme) te jezičke zajednice. Ispravnost jezičkog postupanja jednog člana neke zajednice jedino je moguće primijetiti ako i drugi sudionici postupaju i reaguju na dane jezičke prakse. Imati kompatibilno postupanje znači zadovoljiti kriterije jezičke zajednice. No, Wittgenstein tu staje. Smatra da norme koje reguliraju ispravnost ostaju implicitne u praksi, te ne nudi alat eksplikacije. Time se dovodi u poziciju semantičkog nihilizma, ili odbijanja bilo kakvog sistematsko-teorijskog analiziranja značenja. Normativna struktura jezičkih ponašanja je socijalna i pragmatička. Prije svega, poučen greškama tradicije, ali najviše poučen problemima tretiranja jezika kao sistema rigidnih pravila (formalnih) koji unaprijed određuju značenja (kao što je to slučaj kod prve faze analitičke filozofije, u djelima Fregea, Russella, Carnapa i u Wittgensteinovom *Tractatusu*), Wittgenstein pravi iskorak ka nečemu novom.

U svom radu, Wittgenstein nigdje eksplicitno ne govori o normativnosti, već je to termin koji mu je dodijeljen od strane interpretatora. Time koncept normativnog ovdje moramo staviti pod lupu, jer se on veže za Wittgensteina koji u svom kasnom radu ide u smjeru pragmatičke filozofije.

Recimo, Stephen Turner na ovaj način tretira termin normativnost: „Normativnost je naziv za ne-prirodne, ne-empirijske stvari koje uzimamo kao nužne, intrinzično tu, i u nekom smislu ono po čemu je nešto stvarno“ (Turner, 2010, str. 5). Ako se ovako postavi, normativnost predstavlja teorijski model ocjenjivanja ispravnosti određenih postupaka (teorijskih ili slično). Dalje, Turner smatra da „stvari koje moramo objasniti su različite, ali ono što se uzima kao uobičajeno jeste obaveza. Sociološka činjenica da ljudi vjeruju u neku datu praksu da je obavezujuća nije dovoljno“ (Ibid.). Naime, Turner ovdje termin normativno posmatra kao obrazac eksplicitnih pravila koje ocjenjuju određene postupke kao ispravne ili neispravne. To jeste, normativnost u Turnerovom slučaju zauzima jedan oblik sistemsko-teorijskog modela.

Ipak, u kontekstu kasnog Wittgensteina, Turnerova postavka nije korisna. Biti dio neke jezičke zajednice već obuhvaća i socijalni i normativni moment. Biti dio zajednice nije moguće ako ne slijedimo određena jezička postupanja. Jezička praksa jedino je normativna ako je proizvod društvene jezičke prakse. Za kasnog Wittgensteina ne postoji normativna činjenica, jer koncept činjenice je dio jedne teorije koja ocjenjuje određene entitete (bilo to jezičke ili druge) kao takve. Norme (pravila) za Wittgensteina ili jezička praksa kojoj je pridano status normativnosti ovisi o vrsti jezičke prakse koja se vodi, a neo teoriji koja želi eksplicirati način vođenja te prakse. Jer cijeli normativni status određenog jezičkog djelovanja ovisi od zajednice u kojoj se jezičko postupanje vrši, a time i daje normativni status određenim jezičkim postupcima. Zajednica je autoritet nad ispravnošću jezičkih postupanja njenih članova. Time normativni pragmatizam jeste teza prema kojoj samo unutar jezičke prakse, unutar određene jezičke zajednice, možemo imati ili dati normativni status određenim jezičkim praksama. Kako se ispravno jezički ponašati ovisi će od slučaj do slučaj, od prakse do prakse. Normativni pragmatizam time ne reducira sebe na teorijski obrazac (obrazac prema kome znamo kako se ispravno jezički ophoditi), nego nam nudi pragmatički idiom pomoću koga posmatramo koncept normativnog, a to jeste onaj koncept koji ovisi od konteksta jezičke prakse.

Turner promatra i kritikuje normativnost kao fenomen, kao obrazac već ustanovljenih pravila za ispravnost i tome slično. Naime, on smatra da je sam koncept normativnog jako čudan, to jeste da je čudna koncepcija normativne činjenice, te da bi normativnost bila ispravna pozicija mora odbaciti sve ne-normativne alternative, ili, drugim riječima, da bi normativnost bila teorija mora odbaciti tvrdnju da nema alternative normativizmu. To znači da za Turnera cio projekt normativnosti jeste zasnovan na transcendentnom argumentu – odnosno da su potrebne određene apriori pretpostavke koje bi opravdale normativnost kao teorijsku poziciju²¹. Ipak, za Wittgensteinov normativni pragmatizam ova postavka ne bi vrijedila. Jer za Wittgensteina biti dio jezičke zajednice znači već slijediti norme te zajednice, a daljnja eksplikacija nije potrebna (ako nam je cilj pronaći jednu teoriju koja će to omogućiti). Ili „drugim riječima, normativnost značenja odnosi se na poznatu činjenicu da, bez obzira misli li se na smisao u teoriji istine ili teoriji tvrdnji, smislenim izrazima posjeduju uvjete ispravne uporabe“ (Boghossian, 2002, str. 148). Da li ispravno postupamo ovisi će od konteksta do konteksta, te u tome se Wittgensteinov normativni pragmatizam razlikuje od nekog meta-, trans- ili formalnog normativizma (apsolutnog normativizma). Za

²¹Vidi: Turner, 2010, str. 15-16.

Wittgensteina da bi se članovi neke jezičke prakse razumjeli ovisiti će od načina na koji članovi vode tu praksu. Jezička praksa se ne može svesti na jedan jedinstven princip ili obrazac koji će pokazati kako treba vršiti praksu da bi postiglo se razumijevanje.

U nastavku rada biti će dalje govoreno o tome šta je normativni pragmatizam kasnog Wittgensteina, nastao na interpretacija Saul Kripkea, te zašto Wittgensteinova specifična pozicija po pitanju normativnosti dolazi do semantičkog nihilizma (pozicije koja odbija postojanje jednoga alata za eksplikaciju normi unutar jezičnih djelovanja).

4.1 Kripkenstein

U ovom radu za početak povijesti sagledavanja Wittgensteina iz ugla normativnosti uzeti će se interpretacije Saula Kripkea, gdje se zbog Kripkeovog specifičnog pristupa idejama kasnog Wittgensteina stvara inačica Kripkenstein. Razlog specifičnosti njegovog čitanja i važnosti za problematiku normativnoga jeste eksplikacija važnosti razumijevanja koncepta pravila te implikacije koje slijede iz njegova razumijevanja. Razumjeti pravila kao ona nastala iz socio-pragmatičke baze daje osnovu za razumijevanje onoga što se želi pokazati kao normativni pragmatizam kasnog Wittgensteina.

Ključno mjesto od kog Kripke polazi u *Filozofskim istraživanjima* je sljedeće: „Ovo je bio naš paradoks: pravilo ne bi moglo da odredi način postupanja, budući da svaki način postupanja može da se dovede do podudaranja s pravilom“ (Wittgenstein, 1980, str. 111). Za Kripkea ovo otvara pitanje: Kako mogu znati da u određenom momentu moje komunikacije s drugim ljudima sam shvatio (razumijem) značenja riječi koja se izgovaraju? A na sličan način i Wittgenstein postavlja problem, postavljajući sljedeće pitanje: „Naš problem je analogan sljedećem: Ako dam nekome naređenje“uberi mi crveni cvijet tamo s one livade“, kako on može znati koji cvijet treba donijeti, jer sve što sam mu dao je riječ?“. (Wittgenstein, 1991, str. 3)

Na ovaj način pristupajući i postavljajući navedeno pitanje, Kripke postavlja jedan skeptički problem, koji dovodimo u vezu sa slijeđenjem pravila ili sa tim kako možemo znati da u određenom momentu slijedimo određeno pravilo. Pogledajmo sljedeći primjer:

Ja, kao i gotovo svi govornici engleskog, koristim riječ ‘plus’ i simbol ‘+’ za označavanje dobro poznate matematičke funkcije, zbrajanja. Funkcija je definirana za sve parove pozitivnih cijelih brojeva. Pomoću mog vanjskog simboličkog prikaza i

svoje unutarnje mentalne reprezentacije 'shvaćam' pravilo za zbrajanje. Jedna je točka ključna za moje 'shvaćanje' ovog pravila. Iako sam i sam izračunao samo konačan broj iznosa u prošlosti, pravilo određuje moj odgovor za neograničeno mnogo novih svota koje nikad prije nisam razmatrao. To je cijela poenta ideje da dok učim zbrajati razumijem pravilo: moje prošle namjere u vezi sa zbrajanjem određuju jedinstven odgovor za neograničeno mnogo novih slučajeva u budućnosti.

Pretpostavim, na primjer, da je '68 + 57' izračun koju nikad prije nisam upotrebljavao. Pošto sam upotrijebio – čak i šutke samome sebi, a kamoli u mom javno uočljivom ponašanju – u konačnom broju izračuna u prošlosti, takav primjer sigurno mora postojati. Zapravo, ista konačnost jamči da postoji primjer koji premašuje, u oba svoja argumenta, sve prethodne proračune. Pretpostavit ću to u nastavku u tu svrhu služi i '68 + 57'. Izvodim računanje, dobivajući, naravno, odgovor '125'. Uvjeren sam, možda nakon što sam provjerio rad, da je '125' točan odgovor. Točno je i u aritmetičkom smislu da je 125 zbroj 68 i 57, a u metajezičkom smislu taj 'plus', kako sam namjeravao upotrijebiti tu riječ u prošlosti, označavao je funkciju koja, kada se primjenjuje na brojevima koje sam nazvao '68' i '57', daje vrijednost 125. Pretpostavimo sada da naiđem na bizarnog skeptika. Ovaj skeptik dovodi u pitanje moju sigurnost u vezi mog odgovora, u ono što sam upravo nazvao 'metalingvističkim' smislom. Možda, sugerira, dok sam koristio izraz 'plus' u prošlosti, odgovor koji sam namjeravao za '68+ 57' trebao je biti '5'! Naravno da je prijedlog skeptika očito lud. Moj prvi odgovor na takav prijedlog možda bi se izazivači trebali vratiti u školu i učiti zbrajanje. Neka izazivač ipak nastavi. Uostalom, on kaže, ako! sada sam toliko uvjeren da, dok sam koristio simbol '+', namjera mi je bila da '68+ 57' ispadne kao 125, to ne može biti jer sam si izričito dao upute da 125 rezultat je izvođenja zbrajanja u ovom pojedinom slučaju. Prema hipotezi, nisam učinio tako nešto. Ali naravno ideja je da, u ovoj novoj instanci, trebam primijeniti isto funkciju ili pravilo koje sam primijenio toliko puta u prošlosti. Ali tko će reći koja je ovo bila funkcija? U prošlosti sam dao samo konačan broj primjera koji instanciraju ovu funkciju. Sve su, pretpostavljamo, uključivale brojeve manje od 57. Dakle, možda sam u prošlosti koristio 'plus' i '+' za označavanje funkcije koju ću nazvati 'quus' i simbolizirati s 'EB'. Definira ga: $xEBy = x + y$, if $x, y < 57 = 5$ inače. (Kripke, 1982, str. 7-8)

Dakle, izazov koji je stavljen ispred skeptika jeste pitanje kako možemo znati kada koristimo pravilo plus a kada pravilo quus, te da li smo u nekim prošlim upotrebama doista koristili pravilo plus a ne quus. Ovdje se propituje sva prošla upotreba pravila, a time i potraga za načinom odgovora na skeptikov problem. Odbrana ovog skeptičkog izazova krije se u Wittgensteinovom razumijevanju pravila (regel), a time se i odlikuje njegova cjelokupna kasna filozofija. Ciljano, ovaj primjer Kripke izlaže upotrebom matematičkog vokabulara, zbog što jasnijeg predstavljanja i razumijevanja zadatog problema. Kripkeova postavka ovog problema odgovara primjeru koji Wittgenstein daje u tezi 70: „Neko mi kaže: »Pokaži djeci neku igru!« Ja ih učim da se kockaju za novac, a on mi kaže: »Nisam mislio takvu igru«. Da li mu je, kada mi je davao tu zapovijest, moralo lebdjeti u svijesti da kockanje ne dolazi u

obzir?“ (Wittgenstein, 1980, str. 68). Na koncu, kako uopće možemo znati šta određena riječ znači u nekoj komunikativnoj praksi (odnosno koje smo pravilo slijedili u datoj praksi), bilo da je to riječ plus ili igra? Šta se postavlja kao autoritet ispravnosti naših jezičkih postupanja?

Naime, Kripke shvaća da ovaj problem pravila koji je postavio mora da odgovori na pitanje značenja ili razumijevanja značenja kao onoga koje je normativno strukturirano a ne samo deskriptivno. U nekoliko navrata, kod Wittgensteina nailazimo na ideju da se metoda eksplikacije pravila daje u deskriptivnom modelu, zbog toga što smatra da je i sama deskripcija, tj. opis, upotrebe neki vid iskazivanja pravila. No, ako želimo znati da se u svim našim djelovanjima plus treba tumačiti kao plus a ne quus, jezička praksa mora biti normativna. Jer ako želimo pravilo dalje primijeniti u praksi moramo nekako steći značenje u obliku pravila koje će nam omogućiti vođenje jezičke prakse s drugima. Potreban nam je način koji će nam omogućiti da znamo u određenoj mjeri da li pravilo koristimo na ispravan način, tj. da li koristimo plus kao plus a ne quus. Odgovor koji Kripke predlaže kao odgovor paradoksu je da mora postojati socijalna baza naše jezičke prakse, ili, preciznije, mora postojati neka jezička zajednica koja će moći reagirati na zadati način slijeđenja pravila, te može ispraviti ili pitati sudionika ako nije sigurna u njegovo/njeno slijeđenje pravila, a sve u cilju vođenja dalje komunikacije, posebno nakon uviđanja da svi sudionici jezičke prakse slijede otprilike isto pravilo (tj. imaju isto značenje za određene jezičke oblike). Koristiti riječi bez opravdanja ne znači koristiti riječi krivo, rekao bi Wittgenstein, a to i sam Kripke primjećuje, smatrajući da je ono na šta se jedino možemo osloniti kada želimo vidjeti da li slijedimo pravilo ispravno zapravo sama jezička zajednica s kojom komuniciramo. Koristiti riječ na jedan način znači imati jedan oblik jezičke prakse, a broj jezičkih praksi i značenja za Wittgensteina je beskonačan i mnogostruk, a jedno što nas ograničava u davanju značenja i slijeđenju pravila jeste sama praksa koju vršimo u određenom kontekstu. Tako, Kripke primjećuje da je „cijela poenta skeptičkog argumenta to da smo na kraju dosegli nivo gdje djelujemo bez ikakvog razloga kojim možemo opravdati naše djelovanje. Mi djelujemo ne oklijevajući ali naslijepo“ (Kripke, 1982, str. 87). Pravila koja slijedimo su implicitna u našim praksama i predstavljaju mrežu koja nam omogućuje razumijevanje i sporazumijevanje s drugima. Jedino na što se oslanjamo po pitanju slijeđenja pravila jesu drugi sudionici naše jezičke prakse, kao i njihovi postupci prema nama samima. Kripke nastavlja:

Bilo koji pojedinac koji tvrdi da je ovladao konceptom zbrajanja bit će ocijenjen od zajednice da je to učinio ako se njegov određeni odgovor slaže sa odgovorima zajednice u dovoljno slučajeva, posebno u onim jednostavnim (iako je ‘pogrešan’ odgovori nisu često bizarno pogrešni, kao u ‘5’ za ‘68+ 57’, ali čini se da se slaže s

našim u proceduri, čak i kada on čini ‘računsku pogrešku’). Pojedinaac koji položi takve testove primljen je u zajednicu kao zbrajalac; pojedinac koji prođe takve testove u dovoljno drugih slučajeva se priznaje kao normalan govornik jezika i član zajednice. (Kripke, 1982, str. 91-92)

Ovim Kripke ističe socijalnu pozadinu Wittgensteinovog normativizma, prema kojoj znati značenje nekog termina znači dobiti odobrenje od jezičke zajednice za njegovu pravilnu upotrebu u određenim kontekstima.

Tri su argumenta²² koja Kripke izlaže za odabranu ovog Wittgensteinovog socio-pragmatičkog razumijevanja pravila i skeptičkog rješenja:

1. Sporazum – jezička igra ili praksa koju pojedinac vrši pod stalnim nadzorom je jezička zajednica, koja, skladno načinu jezičkog ponašanja, odlučuje o tome da li pojedinac pravilo slijedi ispravno ili ne;
2. Oblik života – ono što zajednica odobrava kao pravilno jeste forma života koju pojedinac prakticira, jer slagati se u značenju ili razumijevanju pravila znači dijeliti isti oblik života;
3. Kriterij – obrazac prihvatljivih jezičkih ponašanja koje zajednica uzima kao one ispravno korištene²³.

Pogledajmo primjere iz *Filozofskih istraživanja* s kojima možemo povezati navedene Kripkeove argumente:

²²Vidi, Kripke, 1982, str. 96 – 98

²³Kriterij je pojam na koji trebamo obratiti dodatnu pozornost jer on se u ovom kontekstu ne uzima kao fundacija za razumijevanje ili znanje. Kriterij nije teorija istine, jer njime ne opravdavamo postojanje temelja za postojanje jezičke prakse uopšte (poznato kao argument regresa), a to i Michael Williams ističe kada kaže da: „pravilo i kriterij su međusobno vezani jer odrediti šta neka riječ znači, znači savladati pravilo koje specificira baš to značenje (Williams, 1999, str. 78). Imati kriterij ne znači imati teoriju istine za pravilno korištenje nekog značenja, nego samo uvjet koji u datom kontekstu neka zajednica ima kao implicitan zahtjev za upotrebu nekog pravila (značenje neke riječi). Williams nam skreće pozornost da kriterij nije nikakav oblik transcendentalnog argumenta za opravdavanje značenja, jer svojom kritikom skreće pozornost nam na ono što i sam Wittgenstein govori eksplicitno: „Najteže je shvatiti neutemeljenost vlastitih vjerovanja“ (Wittgenstein, 1972, str. 24e). Ovoj Wittgensteinovoj frazi Williams se vraća u svojoj knjizi *Unnatural Doubt*. On to čini upravo zbog toga što u Wittgensteinu pronalazi problem sa skepticizmom koji i Kripke eksplicira u svojoj interpretaciji. Naime, ako nemamo čvrsti transcendentalni temelj za opravdavanje vjerovanja, ne znači da je skepticizam opravdan kao epistemološka pozicija, a pogotovo radikalni oblik skepticizma. Ako se zadržavamo u raljama klasične epistemologije, skeptiku ne možemo lako odgovoriti, a ako se stavimo u kontekst kasnog Wittgensteina i onoga što naziva kriterijem, skepticizam postaje neopravdana pozicija. Kriterij ispravnosti nam se nameće kao dio igranja jezičkih igara, odnosno vođenja prakse, a koji kriterij je u pitanju jedino možemo znati ako smo sudionici te igre. Odnosno, kako Williams to objašnjava: „Status konačnog suda proizlazi iz konteksta, a ne samo sadržaja. Štoviše, ne samo da ne postoji jednostavno pravilo za identificiranje relevantnih kontekstualnih determinanti, nema pravila koje će odrediti koje odgovarajuće propozicije ulaze u konačni sud, iako pretpostavimo da je kontekst fiksiran“ (Williams, 1996, str. 67). Izvan konteksta odvijanja jezičke prakse nema drugog načina za određivanja ispravnosti naših tvrdnji. Koja pravila će biti korištena, te koji je kriterij za ispravnost, tek doznajemo u datom kontekstu vršenja jezičke prakse.

1. Sporazum:

Da li bi imalo smisla da se kaže: »Kad bi on svaki put radio nešto drugo, zar ne bismo rekli da slijedi neko pravilo?« To uopšte nema smisla. »Neki red za nas postoji samo u jednom vidu!« — Dobro; ali u kom? Svakako u algebarskom, i u vidu jednog dijela razvijanja. Ili postoji još neki vid? — »Ali u tome vidu se ipak već sve nalazi!« — To, međutim, nije konstatacija o dijelu toga reda ili o nečemu što u njemu zapažamo, nego izraz za to što mi samo posmatramo pravilo i radimo ne pozivajući se ni na kakvo drugo uputstvo. Vjerujem da u dijelu tog reda opažam jedan sasvim fini crtež, jedan karakterističan potez kome je potrebno još samo »itd.« da bi dosegnuo do beskonačnosti. »Ta linija me nadahnjuje kako da idem« i to je samo parafraza za: ona je posljednja instanca za to kako ja da idem. »Ali ti ipak vidiš ...!« Eto, upravo to je karakteristična izjava nekoga ko je pritiješnjen pravilom. (Wittgenstein, 1980, str. 116).

Zamisli da neko slijedi jednu liniju kao pravilo na ovaj način: on drži šestar čiji jedan vrh povlači po liniji-pravilu, dok drugi vrh zacrtava liniju koja slijedi pravilo. I dok se on tako pokreće duž pravila, mijenja otvor šestara, kako izgleda sa velikom tačnošću, gledajući stalno na pravilo kao da ono određuje njegov postupak. A mi, posmatrajući ga, ne nalazimo nikakve pravilnosti u tom otvaranju i zatvaranju šestara. Način na koji on slijedi liniju od njega ne možemo da naučimo. Ovdje bismo možda rekli: »Izgleda da njega uzor nadahnjuje kako da ide. Ali uzor nije pravilo.« Da bi moglo da mi se učini da je pravilo unaprijed stvorilo sve svoje posljedice, one bi morale da mi budu »razumljive same po sebi«. Isto tako kao što mi je samo po sebi razumljivo da ovu boju zovemo »plavom«. (Kriterij za to da je to meni „samo po sebi razumljivo“). (Ibid., str. 117)

2. Oblik života:

Ne nastaje nikakav sukob (recimo među matematičarima) oko toga da li se postupilo po pravilu ili nije. Oko toga ne dolazi, npr., do razračunavanja. To spada u čvrstu konstrukciju na kojoj počiva funkcionisanje našeg jezika (davanje opisa, npr.). »Tako ti, dakle, kažeš da saglasnost ljudi odlučuje šta je tačno a šta pogrešno?« — Tačno i pogrešno je ono što ljudi kažu, a ljudi se saglašavaju u jeziku. To nije nikakva saglasnost mišljenja, nego oblik života. (Ibid., str. 117)

3. Kriterij:

Jednom unutrašnjem procesu potrebni su spoljašnji kriteriji. (Ibid., str. 176).

Ja sam, prema tome, sklon da i u igri razlikujem bitna pravila od nebitnih. Reklo bi se da u igri ne postoje samo pravila nego i poen tu. (Ibid, str. 174)

Sada je potrebno da vidimo na primjeru jedne jezičke igre da li su Kripekovi argumenti primjenjivi ili ipak odstupaju od Wittgensteinovih stavova. Zbog toga, pogledajmo sljedeći primjer:

A izdaje ovakvu zapovijest: »Ploču tamo«. Pri tome daje pomoćniku da vidi uzorak boje, a kod riječi »tamo« pokazuje neko mjesto na gradilištu. B uzima sa gomile ploča po jednu ploču boje pokazanog uzorka za svako slovo azbuke sve do »d« i odnosi ih na ono mjesto koje mu je A pokazao. — Drugom prilikom A naređuje: »ovo tamo«. Kod riječi »ovo« pokazuje na opeku itd. (Wittgenstein, 1980, str. 42)

Navedeno je Wittgensteinov primjer dvojice radnika na gradilištu koji kreće od teze 8. u *Filozofskim istraživanjima*. Cilj ove jezičke igre za Wittgensteina je bio da ukaže na to da komunikacija i razumijevanje dvojice radnika zasniva se na tome da su obojica morali naučiti kako koristiti jedan vokabular, te tek na temelju njega djelovati. Wittgenstein u nastavku u tezama 10. i 11. objašnjava da ono što dvojica radnika rade zapravo jeste igranje jedne jezičke igre. Jedan radnik kaže riječ „Ploča!“, a drugi radnik na povik te riječi radi određenju radnju. Riječ ploča u ovom kontekstu ne predstavlja samo predmet na koji se taj naziv odnosi, nego cio jedan niz radnji koje se moraju izvršiti, kao što je dodati ploču ili postaviti je negdje. Sada, kada bismo prilagodili ovaj primjer Kripkeovim argumentima, to bi izgledalo ovako: 1. sporazum – nadzor radnje koja se vrši je na svimradnicima koji su dio jedne aktivnosti, njihovo jezičko ponašanje će biti indikator da li je radnja uspješno obavljena ili ne; 2. oblik života – vrsta jezičkog ponašanja koje radnici praktikuju jeste zapravo jedan oblik životne forme koji također praktikuju, ili, drugim riječima, jezik koji koriste zapravo je i rad i život koji se odvijaju u tom kontekstu; 3. Kriterij – u ovom slučaju kriterij za ovakav oblik jezičke prakse jesu svi radnici koji su dio ove jezičke igre, a način njihovog jezičkog ponašanja treba biti pokazatelj da li je igra dobro igrana i da li se pravila igre poštuju. Bez obzira na to što unutar primjera imamo samo dva sudionika jezičke igre, da bi se postiglo razumijevanje, oba moraju imati kriterije prema kojima vrše komunikaciju, jer opet uspješnost komuniciranja ovisi od toga kako će reagirati jedni na druge.

Ono što ostaje vidljivo ne samo iz ovog Wittgensteinovog primjera, nego i ostalih unutar *Filozofskih istraživanja*, jeste da kriteriji prema kojima se vrši razumijevanje u komunikaciji je implicitno unutar prakse. Kriterij koji određuje ispravnost jezičke prakse jeste unutar samog čina komunikacije između članova jedne zajednice. Kripkeova argumentacija naglašava implicitnost, te pokazuje da ako je riječ o normativnosti unutar jezičke prakse, ta normativnost jeste pragmatički zasnovana na načinu vođenja jezičke prakse svih sudionika jedne jezičke zajednice. Norme nisu sistem rigidnih pravila, nego skup jezičkih ponašanja koja odobrava jedna jezička zajednica, te time Kripke ispravno primjećuje takvu koncepciju pravila (normi) kod kasnog Wittgensteina.

Naime, Kripkeov odgovor na skeptički problem, kako on to i sam naglašava, ne nastaje putem upotrebljavanja dispozicionalne analize jezičke prakse.²⁴ Prije svega, dispozicionalna teorija zahtijeva unaprijed date kriterije koji se primjenjuju, pa iako takva teorija analiziranjem jezičke prakse pokušava izbjeći konačnost u značenju čini to neuspješno. Prvi problem dispozicionalne teorije jeste onaj koji se tiče normativnosti značenja, jer „dispozicionistički račun ne ostavlja mjesta za takvu razliku između odgovora koji je trebao dati i odgovora koji bi dao, jer prema dispozicijskom računu odgovor koji je trebao dati jednostavno se sruši u odgovor koji bi on dao. Ukratko, čini se da dispozicionistički odgovor uključuje neprihvatljivu jednadžbu kompetentnosti i učinka“ (Miller, 2002, str. 8). Drugi problem je u tome što su „dispozicije, kao i sva naša prijašnja jezička ponašanja, konačna. Dispozicija ne može izbjeći to da se onda mora odnositi na određen broj jezičkih praksi, ili bar na onaj broj koji se može dati naučiti u samoj jezičkoj praksi“ (Ibid., str. 9).

Odgovor skeptiku na problem slijeđenja pravila jeste da naše prakse (jezičke) su uvijek podvrgnute provjerama od strane sudionika jednog društva.²⁵ Znati da slijedimo neko pravilo možemo jedino provjeriti ukoliko postoje drugi (članovi naše zajednice²⁶) koji daju reakcije na takav način slijeđenja pravila. Ovim Wittgenstein u interpretaciji Kripkea odgovara na problem skeptika, a zahvaljujući Kripkeovoj interpretaciji, time se učvršćuje pragmatička pozicija Wittgensteinovog normativizma. Nadalje, ispravnost slijeđenja pravila ovisi o socijalnoj pozadini ili zajednici koja procjenjuje ispravnost neke jezičke prakse na osnovu prakse koja je postala stereotipom (ili prihvaćenim obrascem jezičkog ponašanja) jedne jezičke zajednice. Ili, kako to Brandom kaže: „Jedan od najbitnijih Wittgensteinovih tvrdnji je da prakse u kojima norme artikuliraju značenje i njihova primjena u mišljenju moraju biti u socijalnoj praksi“ (Brandom, 1998, str. 53).

²⁴Vidi, Kripke, 1982, str. 26 – 27. Kripke nam želi naglasiti: „Od Ryleovog *The Concept of Mind*, dispozicijske analize su bile utjecajne; Wittgensteinova vlastiti kasniji rad je naravno jedna od inspiracija za takve analize, a neki mogu pomisliti da i sam želi predložiti dispozicijsko rješenje njegovog paradoksa“ (Kripke, 1982, str. 22).

²⁵Ovo rješenje na sličan način argumentira i Boghossian: „Skeptično rješenje ima dva dijela koja se korisno razlikuju. Prvi se sastoji u sugestiji da zamijenimo pojam uvjeta istine, u našoj intuitivnoj slici značenja rečenice, pojmom uvjeta tvrdnji. Drugi se sastoji u opisu uvjeta tvrdnji za rečenice koje pripisuju značenje, u okviru kojeg se tvrdi da je za takve rečenice bitno da se njihovi uvjeti tvrdnji poistovjećuju s radnjama zajednice“ (2002, str. 153). Odnosno nije nam potrebna teorija istine da bi govorili o ispravnosti jezičkih radnji. Ovaj moment Kripkeova čitanja Wittgensteina ističe i Miller: „KW stoga priznaje, na početku skeptičnog rješenja, da rečenice pripisivanja značenja nemaju istinosne uvjete, da nema činjenica ili stanja stvari na temelju kojih takve rečenice imaju istinitost ili neistinu dodijeljena im“ (2002, str. 11).

²⁶Također važnost zajednice u razumijevanju jezičke prakse, koje Kripke daje svojim čitanjem opravdava i McDowell: „Ono što sam tvrdio moglo bi se reći ovako: Wittgenstein-ova poanta je da mi moramo smjestiti naše poimanje značenja i razumijevanja unutar a okvira komunalnih praksi. Kripke-ovo čitanje pripisuje Wittgensteinu teza da je pojam značenja nečega svojim riječima "neprijemljivo na jednu osobu koja se razmatra u izolaciji" (Kripke, 1982, str. 79). Ishod je, dakle, sličan; a ne može se poreći da inzistiranje na publicitetu u Kripkeovu čitanju uvelike odgovara Wittgenstein-ovoj misli“ (2002, str. 64).

Također, možemo se osvrnuti i na Rortyevu misao u kojoj posebno naglašava ovo Wittg(Kripk)ensteinovo stajalište:

Svijet ne govori. Samo mi govorimo. Svijet može, kad smo se jednom programirali unutar jednoga jezika, biti uzrok naših uvjerenja. No on nam ne može zadati jezik kojim ćemo govoriti. To mogu samo druga ljudska bića. Međutim, spoznaja da nema svjetine kazuje koje jezičke igre da igramo, ne bi trebalo navoditi na pomisao da je odluka o tome koju ćemo igru igrati arbitrarna, niti da je ona izraz nečega što leži duboko u nama. Pouka toga nije, da objektivne kriterije za izbor vokabulara treba zamijeniti subjektivnim kriterijima, rasuđivati voljom ili osjećajima. Radi se prije o tome, da pojmovi kriterija i izbora (uključujući i onaj arbitrarnoga izbora) više nisu u središtu pažnje, kad dolazi do prijelaza iz jedne jezičke igre u drugu. (Rorty, 1995, str. 22)

Prema tome, govoriti jednostavno znači prihvatiti jednu jezičku igru, a kriteriji prema kojima se igraju igre nisu vođeni nikakvim transcendentnim kriterijima koja nam unaprijed zadaju tok igranja. Kako će se nešto prihvatati, odnosno koje jezičke prakse ćemo imati kao prihvaćene, ovisit će od niza uvjeta. Jezičke igre su kao navike, nastaju i nestaju, a nekada i ne primijetimo da su prisutne.

4.2 Normativnost jezičke prakse

Kripkeova interpretacija ili njegov način čitanja Wittgensteina je istaknuo socijalni i pragmatički moment filozofije kasnog Wittgensteina po pitanju normativnosti. Kripke nam daje uvid u to da one prakse koje nose normativni status ovise od autoriteta koji ih provjerava i procjenjuje u jezičkoj praksi. Naime, zajednica je jedno područje gdje kroz jezičku praksu možemo doći do koncepta značenja za naše jezičke oblike. Znati ispravnost našeg jezičkog postupanja jedino je moguće ako se u pozadini našeg djelovanja nalazi jezička zajednica.

Također, ovaj rad želi naglasiti da iako je Kripke eksplicitno istaknuo normativni moment filozofije kasnog Wittgensteina, on nije bio jedini koji je to prepoznao i obrazložio. Postoje autori koji su na nešto implicitniji način bili pod utjecajem Wittgensteina, ali određeni dijelovi njihovih filozofija, pogotovo kada je riječ o normativnosti, u znatnoj mjeri su okarakterisani Wittgensteinovim idejama. Svakako, ovdje je neophodno spomenuti velike autore kao što su Donald Davidson i Hilary Putnam. Učenja obojice filozofa se u određenim aspektima slažu sa do sada navedenim Wittgensteinovim idejama, ali se i razlikuju se od njih (recimo, Davidson ide u pravcu teorijskog objašnjavanja promjena značenja i komunikacije,

te uvodi konvenciju T, radikalnu interpretaciju i princip milosrđa). No, obojica imaju trenutke koji nam mogu poslužiti da istaknemo normativni aspekt Wittgensteinove filozofije. Naime, obojica su više ili manje bila pod njegovim utjecajem, pa na primjer vezu između Putnama i Wittgensteina možemo tražiti u onome što Putnam naziva stereotipima. Iako se jezička praksa mijenja ili se mijenja u ovisnosti od uvjeta u kojima se jezičke igre igraju, kao iza Wittgensteina, tako i za Putnama, postoji ideja da moramo imati uvjeti pod kojima se značenja prepoznaju, koriste i uče, tj. uvjeti su dati u obliku jedne jezičke prakse kao nositelja značenja i uvjeta u kojima se javlja ta praksa, te to značenje mora biti prepoznato od strane drugih članova jezičke zajednice kako bi došlo do razumijevanja. Kod Wittgensteina je to bio koncept pravila, a kod Putnama su to stereotipi. Putnam govori o stereotipima na sljedeći način:

U običnom govoru, 'stereotip' je konvencionalna (često zlonamjerna) ideja (koja može biti krajnje netočna) o tome kako X izgleda, ponaša se ili jest. Očito, trgujem nekim značajkama običnog govora. Ne zanimaju me zlonamjerni stereotipi (osim tamo gdje je sam jezik zlonamjerman); ali me zanimaju konvencionalne ideje, koje mogu biti netočne. Predlažem da je upravo takva konvencionalna ideja povezana s 'tigrom', sa 'zlatom' itd., i, štoviše, da je to jedini element istine u teoriji 'koncepta'. Prema ovom gledištu netko tko zna što znači 'tigar' (ili, kako smo umjesto toga odlučili reći, dobio je riječ 'tigar') mora znati da su stereotipni tigrovi prugasti. Točnije, postoji jedan stereotip tigrova (možda ima i druge) koji zahtijeva jezična zajednica kao takva; od njega se traži da ima taj stereotip, i da zna (implicitno) da je on obavezan. Ovaj stereotip mora uključivati obilježje pruga ako se njegovo stjecanje smatra uspješnim. (Putnam, 1979, str. 249-250)

Drugim riječima, stereotipi su poput pravila ili implicitnih obrazaca jezičkog ponašanja koji se praktikuju unutar jezičkih zajednica. Njihovom upotrebom se obavezujemo na poštovanje kriterija jezičke igre te zajednice, jer ako se ne držimo kriterija, onda nemamo niti trenutka razumijevanja između igrača jezičkih igara. Stereotipi ili pravila, ili pak norme, su minimalni zahtjevi za razumijevanje značenja određenih jezičkih oblika koje koristimo u komunikaciji.

U slučaju Davidsona i Wittgensteina, mjesto u kome se obojica filozofa nalaze kada je riječ normativnosti jeste koncept intencionalnosti. Govoriti o intencionalnosti naših djelovanja znači istaknuti normativnu strukturu koja naša djelovanja imaju. Ako nešto radimo na određeni način, znači da radimo to s razlogom ili vjerovanjem (engl. *belief*) koje imamo o tome što radimo. Davidson napominje:

Opaske kao ove, inspirisane kasnim Wittgensteinom, bile su objašnjene vješto i pregledno od strane mnogih filozofa. I tu nema negiranja toga da je istinito to: kada objašnjavamo djelovanje, davanjem razloga, mi ponovo opisujemo djelovanje; ponovno opisati djelovanje daje tome djelovanju mjesto u obrascu, i na ovaj način je djelovanje objašnjeno. (Davidson, 2001, str. 10)

Prema tome, možemo reći da je takav obrazac način vođenja jedne jezičke igre. Ako znamo s kojim intencijom je nešto izvedeno, možemo vidjeti i kojom vrstom pravila su se govornici jezika služili prilikom iskazivanja tog djelovanja. Znati koja je intencija u jezičkoj praksi, istovremeno znači znati i koji obrazac jezičkog ponašanja je u upotrebi (tj. pravilo), a to opet znači da ćemo znati i normativni status našeg jezičkog ponašanja.

S druge strane, Kripke ideju normativnog kod kasnog Wittgensteina postavlja u obliku skeptičkog problema, zbog toga što je prije svega želio ukazati na probleme koje možemo imati ako problem značenja interpretiramo koristeći se već klasičnim alatima filozofije. Kripke napada one koji smatraju da se problem značenja može riješiti govorom o mentalnim stanjima, time ukazujući na ideju nemogućnosti privatnog jezika.

Nadalje, možemo istaknuti tri razloga zbog kojih je Wittgenstein išao u već u više navrata spomenutom smjeru. Kako smo i prethodno napomenuli, za njega značenje je holističko i ono ovisi o jezičkoj praksi koja se mijenja. Značenje također ovisi o uvjetima okoline u kojoj se vrši jezička praksa i o tome da ti uvjeti sudjeluju u strukturiranju same prakse. Zatim, jezička praksa ima svoju normativnu strukturu koja je eksternalistička. Ove argumente i Putnam koristi za napad na ideju mentalnog jezika, te daje kritiku ideje o značenju kao mentalnim reprezentacijama.²⁷

Široki zaokret kasnog Wittgensteina ka razumijevanju značenja iz pragmatičke, socijalne i holističke perspektive je na jedan način odgovor filozofskoj tradiciji kojim ističe da nije moguće naći jedan konačan eksplanatorni idiom koji će učiniti jasnim ono što se označilo nekim značenjem u jezičkoj praksi. Wittgenstein smatra da je nemoguće dati jedan alat za eksplikaciju značenja zbog toga što jezičkih praksi može biti beskonačno mnogo, te da je nemoguće ponuditi jedan univerzalni alat koji će omogućiti ekspliciranje pravila svih jezičkih praksi. Normativni pragmatizam kasnog Wittgensteina za posljedicu ima poziciju semantičkog nihilizma ili protivljenja određenom obliku sistemsko-teorijskog pristupa u pokušaju razumijevanja značenja, jezičke prakse, itd.

²⁷Vidi, Putnam, 1991, str. 11- 15.

U nastavku rada biti će govora o tome kako Wittgenstein dolazi do pozicije koju nazivamo semantičkim nihilizmom.

5. Semantički nihilizam

Osnovni argument koji se može nuditi za odbijanje razvoja eksplanatornog alata jeste ideja da se time vraćamo na početak, odnosno, u područje redukcionizma i formalizma. Naime, metoda koju sam Wittgenstein koristi umjesto toga jeste deskriptivna metoda, te kaže da „naša metoda je čisto deskriptivna; deskripcije koje dajemo nisu nagovještaji dogovora“ (Wittgenstein, 1991, str. 125). Naučiti nekoga pravilu vođenja jezičke prakse se može i opisom same prakse, jer za Wittgensteina pravila su implicitna. Pravila su radikalno instrumentalizirana, odnosno, koristimo ih kako umijemo, jer cilj je pokazati kroz korištenje šta je značenje nekog jezičkog oblika. Dati teoriju pravila značilo bi dati set aksioma preko kojih se sve jezičke igre mogu reducirati na bazu pravila kojima su vođene te igre. Stalno isticanje i zahtjev za okretanjem u razumijevanje značenja u praksi te odbacivanja traženja jednog alata za eksplikaciju čine novu paradigmu za razumijevanje problema značenja, te razumijevanja uloge filozofije u onoj novoj paradigmi.

Početak misli kasnog Wittgensteina kreće sa razumijevanjem jezičke prakse, na osnovice razumijevanja značenja. Odnosno, treba pokazati kako koristimo jezik. Svaka igra vođena je pravilima koju omogućuju postojanje značenja za identifikaciju i daljnu praksu. Naime, pravila omogućuju da jezička praksa koju vršimo ima svoju normativnu strukturu, odnosno slijeđenje pravila je ključ za ispravnost prakse, a pravila su uvijek u nekoj zajednici koja dijeli zajednički jezik. Autoritet ispravnosti slijeđenja pravila su sudionici jezičkih igara, te njihov način prihvaćanja našega načina igranja jezičkih igara jedini je pokazatelj toga da li pravilno slijedimo ili koristimo pravila. Time impliciramo da ako je jezik centralno mjesto u kome razumijemo čovjeka – njegova jezička praksa – cio pristup razumijevanju se okreće u smjeru Wittgensteinove pragmatičke paradigme.

Pogledajmo neke od problema koji su doveli filozofiju u zablude zbog nerazumijevanja jezika, a time i doveli Wittgensteina do pozicije semantičkog nihilizma²⁸:

1. Izjednačavanje značenja sa mentalnim stanjima (korespondencija stanja stvari u svijetu sa mentalnim reprezentacijama);
2. Stalna težnja za generaliziranjem i reduciranjem, opsesija filozofije sa znanstvenim metodama radi vlastitih svrha;

²⁸Vidi Wittgenstein, 1991, str. 17-19

3. Problem sa postojanjem generalnih opisa (univerzalija) koji su razumljivi samo našim duhovnim kapacitetima (ili ono što Rorty naziva „duh kao stroj za shvatanje univerzalija“) (1990, str. 49);
4. Težnja da pronalazimo određene osnove koje su zajedničke svim stvarima (esencija).

Sve četiri stavke su napad na ideju stvaranja sistemskog pristupa razumijevanju značenja, jer je Wittgenstein odbijao mogućnost pronalaska alata (bilo logičkog ili kognitivnog) za redukciju značenja na njegovu osnovu, esenciju, bit ili neki drugi metafizički termin. Napadi na nerazumijevanje mentalnog ili psihičkog su vezani za Wittgensteinov napad na ideje „duha“ kao onoga koji zahvaljujući svojoj konceptualnoj moći spoznaje svijet.²⁹ Sam koncept duha za Wittgensteina je nesporazum nastao u filozofskoj tradiciji. Drugo, način na koji je taj „duh“ spoznao svijet uvijek je bio prikazan u jednom logičkom vokabularu, koji je imao setove formalnih zakona koji su se primjenjivali na svijetu koji se spoznao, a cilj je bio da forma da oblik sadržaju, a sve se reducira na osnove (fundamente). Nepredvidivost jezičke prakse svakodnevice te način na koji se ta praksa odvija dala je poljuljati čvrste stubove fundacionalizma filozofske tradicije. Nova uloga filozofije je u tome da istakne sve nepravilne upotrebe koje se mogu javiti ili su se već javile u jezičkim igrama: „Problem u filozofiji je reći ne više no što znamo. Npr., vidjeti da kada poredamo knjige po njihovu redu tada nismo poredali knjige po njihovu konačnome redu ili konačnome mjestu“ (Wittgenstein, 1991, str. 45).

Razumijevanje normativnosti značenja čini Wittgensteinovu poziciju bihevioralno orijentiranom, što i jeste³⁰. Svojim napadima on oduzima scijentističke alate koje je filozofija mislila da posjeduje, te problem značenja ili normativnosti značenja promatra iz bihevioralno-antropološkog ugla. Razlog su naime to da posljedice analize jezika za kasnog Wittgensteina idu u smjeru prikaza da filozofska metoda i dobar dio njene terminologije jesu posljedica nerazumijevanja funkcioniranja jezika. „Tamo gdje staju objašnjenja nastaje duh“, rekao bi Wittgenstein. Svaki oblik traženja alata za ekspliciranje normativnosti značenja unutar jezičke prakse je za kasnog Wittgensteina povratak u redukcionistički, formalistički i metafizički kontekst. Wittgenstein odbija pristup jeziku u koji je vjerovao za vrijeme njegove prve faze.

²⁹Duh ili um kako ističe Williams ukontekstu kasnog Wittgensteina „nije privilegovani izvor značenja ili znanja“ (2002, str. 16).

³⁰Potrebno je pažljivo razumjeti pojam bihevioralnoga, naime time se ne odnosi na psihološki pravac niti psihološku teoriju. Kako to Williams komentira: I, iako je smatrao da empirijska psihološka objašnjenja mogu biti s obzirom na naše ponašanje, on ipak nije mislio da je psihologija znanost. Psihološka teorija ostaje previše upletena u kartezijanski model uma i tako nasljeđuje iste konceptualne poteškoće kao i ono filozofsko teorija, a njezin predmet, po Wittgensteinovom stajalištu, nije ispravan sorta za primjenu znanstvene metode. Njegova normativna struktura ne dopušta uspješnu primjenu eksperimentalne metode“ (Williams, 2002, str. 10).

Prije svega, odbija postojanje jednog metoda, ili, još gore, jednog filozofskog metoda, analize jezičkih entiteta. Kao što Wittgenstein kaže:

Mi ne želimo da na nečuvan način prečišćavamo ili upotpunjujemo sistem pravila za primjenu naših riječi. Jer jasnoća kojoj mi stremimo zaista je potpuna. Međutim, to jedino znači da filozofski problemi treba potpuno da nestanu. Pravo otkriće je ono koje me čini kadrin da prekinem filozofiranje kad god ja želim. — Ono koje filozofiji donosi mir, tako da ona više ne bude bičevana pitanjima koja nju samu dovode u pitanje. — Nego se sada jedan metod prikazuje na primjerima, a niz tih primjera može da se prekine. ----- Rješavaju se problemi (odstranjuju teškoće), a ne jedan problem. Ne postoji jedan filozofski metod, ali ima, dakako, metoda, u neku ruku različitih terapija. (Wittgenstein, 1980, str. 84)

Naime, svaka jezička praksa jeste jedinstvena po tome što se za svaku praksu instrumenti koriste drugačije (mногоstrukost jezičke prakse). Time Wittgenstein dijagnosticira sve dotadašnje metodološke pristupe u filozofiji kao „lošu dijetu“³¹. Razumjeti mnogostrukost jezičke prakse zahtijeva raznovrsniju dijetu (prehranu)³².

Eksplcitniju kritiku ideje o jednoj metodi i jednoj analizi u filozofiji Wittgenstein upućuje matematičkoj logici (preciznije, logičkoj analizi jezika). Nova logika razvijena kod Fregea (pa i Russella) postaje oružje koja treba razgraničiti smislene stavove od besmislenih, a Wittgenstein kaže da je matematička logika „potpuno izobličila razmišljanje matematičara i filozofa, tako što je uspostavila površnu interpretaciju oblika svakodnevnog jezika kao analizu činjenica. Naravno ovo je samo nastavilo graditi aristotelijansku logiku“ (Wittgenstein, 1967, str. 156e). Odnosno, ideja metode je zasljepila rad filozofa gdje je metoda postala moratorij istine, ispravnosti, značenja, razumijevanja itd. Wittgenstein u svom kasnom okretu u filozofiji gleda na ideju logike kao Zakona, kao jedan oblik kletve koja bogatstvo jezičke prakse pokušava reducirati artificijelnim zakonima, te kaže sljedeće: „Kletva koju je izazvala matematička logika invazijom na matematiku jeste da svaka propozicija može biti prikazana u matematičkim simbolima. Iako, naravno, ovaj metod pisanja nije ništa drugo nego prijevod maglovite svakodnevne proze“ (Ibid., str. 155e). Matematička ili simbolička logika samo prevodi stavke svakodnevnog jezika u svoju notaciju, prema Wittgensteinu, time ne pokazuje

³¹Vidi, Wittgenstein, 1980, str. 179.

³²Ovaj Wittgensteinov stav možemo proširiti Brandomovom tvrdnjom: „U svakoj su fazi moguća praktična proširenja dane prakse jer praktičari mogu uključiti značajke svog utjelovljenja, života, okoliš i povijest koji su nepredviđeni i u potpunosti posebni ih. A koji se od tih događaja zapravo dogodio i kojim redoslijedom, može uključiti bilo koju nejasnu činjenicu. Razlog zbog kojeg se vrste rječnika odupiru specifikacija pravilima, načelima, definicijama ili značenjima izraženima u drugi rječnik je da su oni trenutni vremenski rezovi procesa razvoj praksi koje imaju ovaj dinamični karakter - i zato zbirka upotreba koja je trenutni kumulativni i kolektivni rezultat takvih razvoja po praktičnim projekcijama je šarolik“ (Brandom, 2008, str. 6).

koje je značenje različitih riječi i rečenica. Prisutnost ovog pristupa problemu pronalaska jedne metode, kako možemo primijetiti, Wittgenstein uviđa od Aristotela pa sve do dvadesetog stoljeća. Međutim, Wittgenstein upućuje oštru kritiku i svom prijašnjem radu: „Moja ideja dana u *Tractatus Logico-Philosophicus*-u je bila pogrešna: 1) nisam bio jasan šta sam mislio pod “logika je skrivena unutar rečenice“ (i sličnog), 2) zato jer sam mislio da logička analiza mora izvesti na svijetlo ono što je skriveno (kao što to čine kemijska i fizička analiza)“ (Wittgenstein, 1967, str. 210). Izliječiti filozofiju od bolesti koja je prema Wittgensteinu prouzrokovana logikom (ili opsjednutošću za traženjem jednog ispravnog metoda analize) jeste odustati od jednog metoda, zbog čega je kasna filozofija Wittgensteina i obilježena okretom u pragmatiku, jer „glavni uzrok filozofskih bolesti — jednostrana dijeta: mišljenje se ishranjuje samo jednom vrstom primjera“ (Wittgenstein, 1980, str. 179).

Zbog odbijanja bilo kakvog eksplanatornog alata za značenje Wittgenstein dolazi u poziciju semantičkog nihilizma. Tu kovanicu u ovome radu preuzimamo od Roberta Brandoma³³. Brandom ističe da Wittgenstein: „Smatra da je pragmatizam metodološki ispravan u vezi sa eksplanatornim zadatkom za koje se pretpostavlja da značenja su određena djelovanjem — naime uzimajući u obzir prikladnost upotrebe — ali ne podržava semantičku strategiju objašnjenja koju metodološki uvid poziva. On misli o metodološkoj točki prije kao da nam govori zašto se ne bismo trebali baviti semantičkim teoretiziranjem“ (Brandom, 2019, str. 9).

Brandom smatra da ovaj okret u semantički nihilizam je izazvan iz dva razloga, gdje je prvi odbijanje scijentizma u filozofiji, a drugi to što Wittgenstein ne razlikuje diskurzivnu praksu i socijalnu praksu. Brandomov odgovor na Wittgensteinovu poziciju jeste dan u obliku inferencijalne semantike čija glavna karakteristika jeste ekspresivnost. Naime, prvo je potrebno pokazati da jezik koji koristimo ima pojmovni sadržaj, a onda i da je njegova uloga učiniti norme eksplicitnim unutar jezičke prakse. Za Brandoma pojmovni sadržaj dodjeljuje normativni status različitim oblicima jezičkih praksi koje imamo, ali tako što „koncepti su upotrijebljeni u oblasti jezika gdje se javno koriste rečenice i drugi oblici jezičkog izražavanja“ (Brandom, 2000, str. 5). Brandom slijedi analitičku tradiciju u tome da smatra kako jezičke prakse, ako bi imale normativni status, moraju biti izrazive u određenom obliku. Odnosno, on smatra da jezik ima svoje elemente koji su nositelji značenja. Za Fregea to je bio sud (ili u jezičkom kontekstu rečenica), a za Brandoma, koji je okrenut holističkom tumačenju

³³Vidi Brandom, 2019, str. 8.

značenja, sud ili rečenica ne mogu biti osnovni nositelji značenja, ali to ne znači da ne može postojati način preciznijeg određenja značenja unutar jezičke prakse. Međutim, ta strategija nije redukcionistička:

Brandom želi pokazati da upotreba jezika nikada nije partikularno izdvajanje rečenica i termina za imenovanje i opisivanje predmeta. To je prije čin ulaska u društvenu igru značenja riječi, koja se kontekstualno modeliraju. Zadatak je jedne takve pragmatičke semantike da razvije pojam pojmovnoga sadržaja kao sadržaja diskurzivnoga postupanja koje je značenjsko u različitim jezičnim činovima te da objasni na koji se način artikuliraju inferencijalna semantička igra kao igra koja služi za eksplikaciju razloga za određenu upotrebu pojmovnoga sadržaja. (Šljivo, 2021, str. 67)

Prema tome, Brandom smatra da semantika mora biti u službi pragmatike, ali tako što vidi da jezička praksa ima propozicionalni sadržaj koji se da eksplicirati. Semantika ne radi ništa više nego pokušava ukazati na sve inferencije koje se javljaju u jednom obliku jezičke prakse. Dati mrežu inferencija u jednoj praksi znači ukazati na vezu između koncepata na koje se obvezujemo u jezičkoj praksi. Eksplicirati veze inferencija u jezičkoj praksi znači ukazati na norme koje slijedimo u toj praksi. Ispravnost upotrebe jezičkog sadržaja je u domeni prakse, ali ukazivanje na normativne obaveze koje smo unutar jezičke prakse vršili, posao je koji mora obaviti semantika (ili adekvatna teorija).

Nadalje, materijalna inferencija postaje glavna karika Brandomovog projekta jakog inferencijalizma. Veza između svih dijelova pojmovnog sadržaja daju se izvesti analizom sadržaja jezika koji se koristi. Naime, on smatra da mi nemamo unaprijed dan sistem inferencija koje nam mogu eksplicirati normativni status naših jezičkih praksi. Praksa vodi semantiku, semantika samo analizira praksu na temelju sadržaja koji se javlja u svakoj jezičkoj igri. Zatim, svaka jezička igra imati će druga pravila koja će se moći inferencijalno artikulirati. Mnogostrukost jezičkih igara znači mnogostrukost značenja koje dajemo terminima koje koristimo, ali u svakoj od tih jezičkih praksi imati ćemo način eksplikacije pravila koja su slijeđena tako što ćemo artikulirati inferencijalnu vezu pojmovnog sadržaja svake jezičke igre. Moći artikulirati inferencije znači imati alat na raspolaganju koji nam to omogućuje, a za Brandoma to je logički alat.

Brandom, za razliku od Wittgensteina, prepoznaje potencijal logike, te ju pragmatički reinterpreтира. Time Brandom razlikuje diskurzivnu praksu od puke jezičke prakse, jer mogućnost artikuliranja inferencija unutar upotrebe jezika daje mogućnost stvaranja ili davanja onoga što je bolji razlog. Kod Wittgensteina taj trenutak nemamo, za njega jezičke

prakse i sam jezik se brine za sebe, teorija je nepotrebna. Za Brandoma „projekt semantičke teorije i pragmatičke teorije je da su međusobno povezani“ (Brandom, 1998, str. 133). Jer semantička teorija (inferencijalna) čini eksplicitnim ono što je implicitno u jezičkoj praksi (pragmatici). Ako čini ju eksplicitnim, praksa tada postaje duskurzivna praksa, jer se Brandom služi logikom za analizu pojmovnoa sadržaja jezičkih praksi. Logika treba učiniti vidljivim mreže inferencija kojima je protkan sadržaj našea jezičkog postupanja, a „upravo je okret k jezičkim praksama kao toposu artikulacije smisla i istinosnih uvjeta nekog pojmovnog sadržaja navela Brandoma da analitičke tehnike učini razumljivijim iz konteksta pragmatike“ (Šljivo, 2021, str. 60).

Brandomov inferencijalni pristup u polju normativnosti može pomoći tako što će nuditi alat koji čini jasnijim koja pravila koristimo, odnosno slijedimo, kao jezičke aktere. Jer ono što analiziramo jeste sadržaj koji nam se daje unutar praksi. Potencijal logičke analize Brandom prepoznaje u obliku materijalne inferencije³⁴, te kao i Wittgenstein odbija formalno logički pristup analizi, ali za razliku od Wittgensteina uočava korisnost logičke analize jezičke prakse. Brandom, kao i Wittgenstein, vidi da normativnost jezičke prakse i dalje svoju osnovu ima u socijalnom okruženju, te obojica ne negiraju da ispravnost upotrebe određenih jezičkih oblika jeste u biti socijalna stvar.

Iako Brandom daje kovanicu semantičkog nihilizma kao poziciju odbijanja teorijskog pristupa problemu značenje kod kasnog Wittgensteina, važno je naglasiti ponovo da Wittgenstein odbija specifičnu vrstu teoretiziranja u filozofiji (ali ovo Brandom ne naglašava), onu vrstu koja je imala slične strategije od svojih začetaka, a to je formalnu i redukcionističku (uključujući sve varijante, bilo da su metafizičke, transcendentalne ili empirijske). Na tragu toga u nastavku ćemo govoriti o poziciji normativnog pluralizma kao posljedice normativnog pragmatizma i semantičkog nihilizma. Ili, sagledat ćemo poziciju koja naglašava da Wittgenstein, iako odbija jedan pristup u načinu stvaranja teorija o problemu značenja, ne

³⁴Brandom je rekao o logici sljedeće: „Logika se ne razumije ispravno kao proučavanje posebne vrste formalnog zaključivanja. Radi se o proučavanju inferencijalnih uloga vokabulara koje igra karakterističnu izražajnu ulogu: kodificiranje u eksplicitnom obliku zaključaka koji su implicitni u uporabi običnog, ne-logičkog vokabulara. Eksplicitno stavljanje inferencijalne uloge logičkog vokabulara tada može poprimiti oblik predstavljanja obrazaca zaključivanja koji ih uključuju koji su formalno valjani u smislu da su nepromjenjivi pod zamjenom ne-logičkog za ne-logički vokabular. Ali ta je zadaća samo pomoćna i instrumentalna. Zadaća logike je u prvom redu pomoći nam da kažemo nešto o pojmovnim sadržajima izraženim korištenjem nelogičkog vokabulara, a ne dokazati nešto o pojmovnim sadržajima izraženim korištenjem logičkog vokabulara“ (Brandom, 2000, str. 30). Ono što se vidi Brandomovim tretiranjem logike, jeste odmak od onoga što on naziva „klasičnim projektom analize“, karakterističnim za prvu fazu analitičke filozofije, gdje logički vokabular bi se koristio kao osnovni vokabular čija analiza (recimo) jezika svakodnevnice treba osigurati značenje, istinu, ispravnost itd. (vidi Brandom, 2008, str. 3). Takav pristup su za Brandoma imali Frege, Russell i Carnap, koji su pomoću logičko-matematičkoga idioma željeli dati teorijski model za određivanje značenja jezičkih eniteta u jeziku.

zatvara sve mogućnosti da imamo teorije – samo, u ovom slučaju imati teoriju znači imati jedan pokušaj razumijevanja problema značenja i ispravnosti jezičkih entiteta koje imamo unutar komunikacije.

5.1 Normativni pluralizam

Wittgensteinov okret u pragmatičko razumijevanje značenja iza sebe je ostavilo posljedicu da teorijski pristup u analizi značenja postaje suvišan. Ako je jezička praksa sve što nam ostaje za promatranje, te ako se možemo zadovoljiti deskriptivnim pristupom razlučivanju toga šta se mislilo pod značenjem neke riječi ili rečenice, semantičke teorije ostaju kao višak, sama jezička praksa koja svojom nepredvidivošću, kontingentnošću, stalnom promjenjivošću, kontekstualnom osjetljivošću i socijalnom pozadinom u kojoj se vrši, odbija Wittgensteina od jednog teorijskog pristupa. Ovaj pragmatički zaokret je doveo Wittgensteina u poziciju sematičkog nihilizma ili odbijanja bilo kakve teorije.

No, kako smo u prethodnom dijelu naglasili, teorija koju Wittgenstein kritikuje jeste ona koja je išla u smjeru reduciranja značenja te ograničavanja njega na formalne uvijete. Tu strategiju filozofija je uglavnom koristila u svoje teorijske svrhe.

Pragmatičkim okretom Wittgenstein uviđa da je jezička praksa toliko raznolika da je nemoguće da postoje uvjeti koji će ju odrediti unaprijed. Ako bi oni postojali, onda bismo znali značenja svih riječi, čak i onih koja još nismo otkrili ili naučili. Jedan radnik na građevini time bi mogao prepoznati vokabular kvantne fizike ako bi naišao na njega.

Značenje je za kasnog Wittgensteina produkt jezičkog djelovanja koje svoju bazu ima uvijek unutar određene jezičke zajednice. Sadržaj vokabulara koji netko koristi, te ispravnost njegove upotrebe, ovisiti će od komunikacije između članova određene jezičke zajednice.

Kripkeova interpretacija pomogla nam je da shvatimo okvire onoga što nazivamo normativnim pragmatizmom kasnog Wittgensteina, jer Kripke nam eksplicira idiom normativnog u filozofiji kasnog Wittgensteina. Wittgenstein ne govori eksplicitno o normativnosti i normama, a Kripkeova interpretacija nam daje uvid u to da shvatimo ispravnost jezičkog djelovanja. To znači da kriteriji prema kojima se jezičko ponašanje ocjenjuje kao prihvatljivo, ispravno, točno itd. jeste u načinu vođenja jezičkih igara određenih jezičkih zajednica. Time ideja normativnoga pragmatizma – kao koncepta koji naglašava da

ispravnost jezičkog postupanja je uvijek i samo unutar načina na koji se postupa prema ostalim govornicima nekoga jezika. Jezička zajednica je autoritet ispravnosti, ne zato što postoji unaprijed dati obrazac jezičkih značenja, nego razumijevanje je komunikativna kategorija. Dati normativnost nekome obliku jezičkoga ponašanja znači kroz komunikaciju s drugim članovima jezičke zajednice naučiti koristiti jezičke entitete, te na osnovu reakcija drugih na jezičku praksu pojedinca imati mogućnost uvidjeti da li on/ona ispravno slijedi norme.

Normativni pragmatizam ima slijedeće ključne postavke:

1. Značenje jezičkih entiteta ovisi o vrsti jezičke prakse koju jedna jezička zajednica upotrebljava
2. Za ispravnost jezičkog postupanja zadužen je autoritet jezičke zajednice
3. Norme koje slijedimo u komunikaciji su uvijek implicitne u praksi
4. Metoda/teorija koja će eksplicirati norme je nepotrebna, osim ako nije deskriptivna

Posljedica normativnog pragmatizma jeste semantički nihilizam, koji odbija metode ekspliciranja pravila/normi koja su u jezičkoj upotrebi. Naime, za Wittgensteina je nemoguće da se raznolikost jezičkih praksi može objasniti na jedan jedinstven način, kada svaka zajednica, svaka kultura ima drugačiji pristup u odabiru načina na koji će se jezički izražavati. Govoriti jedan jezik jeste jedan oblik života.

Ali Wittgensteinovu poziciju semantičkog nihilizma treba gledati iz perspektive da moramo napustiti ideju teorijskog pristupa razumijevanju značenja, tako da napustimo ideju da postoji jedna ispravna teorija ili metoda koja će nam dati konačan alat i koordinate za eksplikaciju značenja. Poenta je da se napusti ideja apsolutnoga normativizma ili ideja da jedna teorija, ili jedan sistem rigidnih pravila, daje konačnu interpretaciju sve jezičke prakse. Potrebno je da postavku semantičkog nihilizma shvatimo kao polazište u kome tražimo više teorija, metoda, logika itd. od kojih će svaka na svoj način pomoći u razvoju razumijevanja značenja. Razumijevanje značenja kreće u smjeru normativnog pluralizma, gdje je prva pretpostavka da nema jednoga trans/meta/apriori preduvjeta u razumijevanju toga šta određeni jezički entiteti znače u nekoj jezičkoj praksi. Platforma za razvoj toga što je normativni pluralizam imamo u ideji normativnog pragmatizma kasnog Wittgensteina, gdje jezička praksa i način vođenja jezičke prakse su osnovno polazište prema kome se gradi određena metoda ili teorija koja treba pojasniti koje pravilo/normu smo slijedili u određenoj jezičkoj

praksi. Semantika odgovara pragmatici, ali tako što naša potraga za alatima koji nam mogu biti od koristi za razumijevanje značenja nikada ne prestaje. Moramo biti svjesni da svaki novi teorijski obrazac koji stvorimo nije konačan. On je falibilan i da se zamijeniti drugim.

Imati jednu teoriju o tome kako dolazimo da razumijevanja, značenja i ispravnosti u komunikaciji ne treba gledati kao na neki metafizički zakon. Imati jednu teoriju treba gledati kao na jedan pokušaj da razumijemo našu jezičku praksu, ali kao i sama praksa i jezičke teorije su falibilne i kontingentne. Dakle, kasni Wittgenstein smatra da jedna metoda i teorija nisu dovoljne da obuhvate široku lepezu jezičkih igara koje mogu biti u praksi, ali ipak ne negira da može postojati niz teorijskih obrazaca koji se mogu koristiti (ali ne nužno).

Normativni pluralizam naglašava da poslije Wittgensteinova pragmatičkoga okreta u razumijevanju značenja, polje istraživanja značenja kao svoju bazu ima jezičku praksu, a svaki pokušaj da se ta teorija ili obrazac ispravnosti vršenja jezičkog djelovanja da, dovodi nas do jednog od mnogih pokušaja koji nam mogu (a i ne moraju) biti od pomoći.

6. Zaključak

Unutar rada cilj je bio prikazati da je normativnost unutar jezičke prakse koncept koji znači imati jezičku zajednicu koja uspješno dolazi do međusobnog razumijevanja. Ipak, postoje momenti kada dolazi do nerazumijevanja, a to se dešava kada autoritet jezičke zajednice ne identificira određenu jezičku praksu kao sebi razumljivu. Normativnost jezičke prakse svoj epicentar upravo ima na zajednici koja pukom upotrebom prihvata ili odbija određene jezičke oblike – a ovo je glavna postavka kojom se vodi teza normativnog pragmatizma. A kako je već napomenuto, ispravnost ili normativni status koji mogu imati različiti jezički oblici ovisiti će od konteksta do konteksta, od igre do igre.

Normativni pragmatizam zahtijeva postojanje mnogostrukosti jezičkih igara i jezičkih obrazaca koji će se smatrati ispravnim. Ipak, normativnost se ne odnosi na unaprijed dat sistem transcendentnih pravila, nego na sam način vršenja igre u nekome kontekstu. Normativni pragmatizam ovdje nudi ideju postojanja normativnog pluralizma, tj. predlaže da broj ispravnih jezičkih postupanja treba biti mnogostruk, kao i sama jezička praksa. Naime, cilj normativnog pragmatizma je da potvrdi ono što je Wittgenstein želio učiniti u svojoj kasnoj fazi, a to je pokazati „muhi izlaz iz čaše“. Kako postoji svijet izvan te čaše, tako postoji i mnogostrukost jezičkih praksi i oblika života, a time i mnogostrukost svjetova.

Naime, Wittgenstein svojim učenjem o jeziku u kasnoj filozofiji napada i filozofsku tradiciju, za koju smatra da je ulazila u probleme, prije svega zbog nerazumijevanja jezika koji koristi, te zbog korištenja teorijskih pristupa koji su na redukcionistički i formalistički način pokušali riješiti problem značenja. Također, on kritikuje i pristup filozofije kojim je uvijek pokušavala da nađe neku fundaciju za značenje, bilo to u platonističkim idealima ili pozitivističkom verifikacionizmu. Wittgensteinov okret u normativni pragmatizam reže korijene ideja da su fundacije značenja u nekoj metafizičkoj stvarnosti, bilo to izvan čovjeka ili u njegovom duhu. Međutim, on ograničava i empirizam³⁵, jer polazi od ideje da sadržaj svijeta nije dao svijet nego jezik. Slika svijeta jeste slika jezika koji smo naučili koristiti. Ovaj moment jeste antifundacionalistički, a kod kasnog Wittgensteina ga još uočava i Crispin Wright³⁶. Izvan zajednice i izvan jezičkih obrazaca koje smo prihvatili kroz našu jezičku praksu, druga slika svijeta ne postoji, kao ni autoritet za tu sliku svijeta. Ovu opću postavku o jeziku kasnog Wittgensteina na samom kraju možemo iskazati Davidsonovom tvrdnjom (koja

³⁵Vidi, Wittgenstein, 1967, str. 96e.

³⁶Vidi, Wright, 2001, str. 40.

zapravo cilja na opći stav u vezi sa jezikom kog Wittgestein ima unutar *Filozofskih istraživanja*):

(...) Ne postoji takva stvar kao što je jezik, ne ako je jezik nešto poput onoga što su mnogi filozofi i lingvisti pretpostavljali. Ne postoji, dakle, nešto što bi se naučilo, ovladalo ili se rodilo s tim. Moramo odustati od ideje jasno definirane zajedničke strukture koju korisnici jezika stječu i zatim primjenjuju na slučajeve. I trebali bismo ponovno pokušati reći kako je konvencija u bilo kojem važnom smislu uključena u jezik; ili, kao što mislim, trebali bismo odustati od pokušaja rasvjetljavanja načina na koji komuniciramo pozivanjem na konvencije. (Davidson, 2006, str. 265)

Posljedica normativnog pragmatizma odbija mogućnost pronalaska jednog alata kojim treba eksplicirati pravila koja imamo u našoj praksi, dajući mogućnost razvoju normativnog pluralizma. Jedna metoda ili jedan alat, prema Wittgensteinu, su nedovoljni da pokriju široku lepezu svih jezičkih praksi koje mogu biti. Ipak, možemo imati više metoda i teorija koje će sad u pragmatičkoj paradigmi pokušati dati više različitih obrazaca ispravnoga jezičkoga ponašanja.

Bibliografija

- Boghossian, P. A. (2002). The Rule-Following Considerations. U Alexander Miller i Crispin Wright (ur.), *Rule-following and meaning* (str. 141 – 187). McGill-Queens University Press.
- Brandom, R. (2008). *Between Saying and Doing: Towards an Analytic Pragmatism*. Oxford University Press.
- Brandom, R. (1998). *Making it Explicite: reasoning, representing, and discursive commitment*. Harvard University Press.
- Brandom, R. (2000). *Articulating Reasons: An Introduction To Inferentialism*. Harvard University Press.
- Brandom, R. (2019). Some Strands of Wittgenstein's Normative Pragmatism, and Some Strains of his Semantic Nihilism. *Disputatio. Philosophical Research Bulletin*, Vol. 8, No.9 (ISSN: 2254-0601).
- <https://sites.pitt.edu/~rbrandom/Texts/Wittgenstein%20Disputatio.pdf>
- Davidson, D. (2001). *Essays on Actions and Events*. Oxford University Press.
- Davidson, D. (2006). *The Essential Davidson*. Oxford University Press.
- Frege, G. (1993). *Begriffsschrift und andere Aufsätze*. Georg Olms Verlag.
- Frege, G. (1995). *Osnove aritmetike i drugi spisi*. Kruzak.
- Ibrulj, N. (1999). *Filozofija logike*. Sarajevo Publishing.
- Kripke, S. (1982). *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Harvard University Press.
- McDowell, J. (2002). Wittgenstein On Following A Rule. U Alexander Miller i Crispin Wright (ur.), *Rule-following and meaning* (str. 45 – 80). McGill-Queens University Press.
- Miller, A. (2002). Introduction. U Alexander Miller i Crispin Wright (ur.), *Rule-following and meaning* (str. 1 – 15). McGill-Queens University Press.
- Putnam, H. (1979). *Mind, Language and Reality (Philosophical Papers, Volume 2)*. Cambridge University Press.

- Putnam, H. (1991). *Representation and Reality*. The MIT Press.
- Rorty, R. (1990). *Filozofija i ogledalo prirode*. Veselin Masleša.
- Rorty, R. (1995). *Kontingencija, ironija i solidarnost*. Naprijed.
- Russell, B. (2007). *Logički atomizam*. Izdavačka knjižnica Zorana Stojankovića. Sremski Karlovci.
- Šljivo, K. (2021). *Inferencijalizam i epistemologija: Spoznajnoteorijsko čitanje filozofije Roberta Brandoma*. Hrvatsko filozofsko društvo.
- Turner, S. P. (2010). *Explaining The Normative*. Polity Press.
- Williams, M. (1996). *Unnatural Doubts*. Princeton University Press.
- Williams, M. (1999). *Groundless Belief*. Princeton University Press.
- Williams, M. (2002). *Wittgenstein, Mind and Meaning: toward a social conception of mind*. Routledge.
- Wittgenstein, L (1969). *On Certainty*. Basil Blackwell.
- Wittgenstein, L (1991). *The Blue and Brown Books*. Basil Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1967). *Remarks On The Foundations Of Mathematics*. M.I.T. Press.
- Wittgenstein, L. (1974). *Philosophical Grammar*. Basil Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1980). *Filozofska istraživanja*. Nolit.
- Wittgenstein, L. (1987). *Tractatus logico-philosophicus*. Svjetlost.
- Wright, C. (2001). *Rails Of Infinity: essays on themes from Wittgenstein's Philosophical investigations*. Harvard University Press.